

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ТЕМУ: «УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ
БЮДЖЕТНИМИ ДИСБАЛАНСАМИ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ»

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0722-удмф-з
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок
(шифр і назва спеціальності)
освітньої програми Управління державними та
місцевими фінансами
О.А. Жук
(ініціали та прізвище)

Керівник професор кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та фінансів,
професор, д-р. екон. наук Дятлова Ю.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент _____
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Запоріжжя – 2023

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ ім. Ю.М. ПОТЕБНІ**

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
(код та назва)
Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри інформаційної
економіки, підприємництва та
фінансів, д-р екон. наук, проф.

_____ Шапуров О.О..
(підпис)

“ _____ ” _____ 2023 р.

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ**

Жуку Олександрю Анатолійовичу
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Удосконалення інструментарію управління бюджетними дисбалансами
в Україні в умовах воєнного стану

керівник роботи Дятлова Юлія Володимирівна, д-р екон. наук, професор
(прізвище, ім'я та по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом ЗНУ від « 09 » жовтня 2023 р. № 1583-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи 1. Постановка задачі.
2. Перелік літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
1. Теоретична частина
2. Аналітична частина
3. Рекомендації

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) _____
презентація

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	Дятлова Ю.В., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів		
2	Дятлова Ю.В., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів		
3	Дятлова Ю.В., професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Розробка плану роботи.		
2.	Збір вихідних даних.		
3.	Обробка теоретичних джерел.		
4.	Розробка першого і другого розділу.		
5.	Розробка третього розділу.		
6.	Оформлення і нормоконтроль кваліфікаційної роботи.		
7.	Захист кваліфікаційної роботи.		

Студент _____
(підпис)

О.А. Жук _____
(ініціали та прізвище)

Керівник роботи _____
(підпис)

Ю.В. Дятлова _____
(ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис)

О.О. Шагуров _____
(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «Удосконалення інструментарію управління бюджетними дисбалансами в Україні в умовах воєнного стану»: 80 с., 27 рис., 4 табл., 57 джерел, один додаток.

Ключові слова: ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ, МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ, УПРАВЛІННЯ, ВЕРТИКАЛЬНИЙ ДИСБАЛАНС, ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ ДИСБАЛАНС, ДЕФІЦИТ БЮДЖЕТУ, УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ.

У кваліфікаційній роботі узагальнено теоретичні засади управління бюджетними дисбалансами; встановлено реалії формування і виконання державного та територіальних бюджетів в умовах воєнного стану; виявлено бюджетні вертикальні і горизонтальні дисбаланси, зокрема зростаючий дефіцит бюджету, а також використовувані інструменти протидії; конкретизовано концептуальні положення управління бюджетними дисбалансами; визначено підходи до удосконалення інструментарію управління бюджетними дисбалансами в умовах воєнного стану.

Основні теоретичні та методичні положення роботи доведено до рівня практичних рекомендацій. Висновки та пропозиції роботи можуть бути використані при обґрунтуванні розвитку ринку облігацій внутрішнього державної позики. Теоретичні положення та узагальнені результати можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці фахівців у фінансовій сфері.

Значимість наукового результату полягає в удосконаленні інструментарію управління бюджетними дисбалансами на засадах розвитку ринку облігацій внутрішнього державної позики, зокрема військових облігацій як ефективних інструментів в умовах воєнного стану; в подальшому розвитку теоретичних положень щодо сутності бюджетних дисбалансів та підходів до управління, яке засновано на механізмі протидії та інструментах фінансового вирівнювання бюджетів різних рівнів.

Подальші дослідження можуть бути направлені на економіко-математичне обґрунтування різних інструментів протидії бюджетним дисбалансам.

ABSTRACT

Master's qualifying paper «Improving the tools for managing budget imbalances in Ukraine under martial law»: 80 pages, 27 figures, 4 tables, 57 references, one application.

Keywords: STATE BUDGET, LOCAL BUDGETS, MANAGEMENT, VERTICAL IMBALANCE, HORIZONTAL IMBALANCE, BUDGET DEFICIT, INSTRUMENTATION IMPROVEMENT

The theoretical principles of managing budget imbalances have been summarized; the realities of the formation and implementation of state and territorial budgets in the conditions of martial law have been established; vertical and horizontal budget imbalances, in particular, the growing budget deficit, as well as used tools to counter have been identified; conceptual provisions for managing budget imbalances have been specified; approaches to improving the tools for managing budget imbalances in the conditions of martial law have been defined in the qualification work.

The main theoretical and methodological provisions of the work have been brought to the level of practical recommendations. The conclusions and proposals of the work can be used in the justification of the domestic state loan bond market development. Theoretical provisions and generalized results can be used in the educational process when training specialists in the financial sphere.

The significance of the scientific result lies in the improvement of the tools for managing budget imbalances on the basis of the domestic state loan bond market development, in particular, military bonds as effective tools in the conditions of martial law; in the further development of theoretical provisions regarding the essence of budget imbalances and approaches to management, which is based on the mechanism of countermeasures and instruments of different levels budgets financial equalization.

Further research can be directed to the economic and mathematical substantiation of various tools for countering budget imbalances.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ.....	2
РЕФЕРАТ.....	4
ABSTRACT.....	5
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ДИСБАЛАНСАМИ.....	10
1.1 Сутність, природа і види бюджетних дисбалансів.....	10
1.2 Причини виникнення і прояв бюджетних дисбалансів, механізми та інструменти управління.....	16
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ І ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ ТА ТЕРИТОРІЙ, ЧИННИКИ БЮДЖЕТНИХ ДИСБАЛАНСІВ.....	30
2.1 Державний бюджет України: формування та виконання за доходами і видатками в умовах воєнного стану.....	30
2.2 Динаміка і структура надходжень і видатків бюджетів територій.....	38
2.3 Бюджетні дисбаланси і використання інструментів протидії.....	43
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ДИСБАЛАНСАМИ В УКРАЇНІ.....	52
3.1 Концепція управління бюджетними дисбалансами та інструментів протидії.....	52
3.2 Інструментарій управління бюджетними дисбалансами у воєнних умовах.....	58
Висновки до розділу 3.....	68
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпеченість фінансовими ресурсами, в тому числі бюджетними, лежить в основі розвитку країн – і сталого, і в кризових умовах, і в будь яких інших. В Україні, у період воєнних дій, проблема формування бюджету постала досить гостро, що обумовило прийняття Урядом першочергових заходів для переорієнтування бюджету на воєнні цілі, а також збільшення найнеобхідніших видатків у соціальній і гуманітарній сферах.

Слід зазначити, що дефіцит внутрішніх ресурсів був характерним для України і в попередні роки, що відображалось на бюджеті, наявності в ньому непропорційностей і дисбалансів. Така проблема буде стояти дуже гостро і в повоєнний період, коли буде здійснюватися відновлення та відбудова країни. Це актуалізує дослідження чинників і механізму формування бюджету, інструментів управління дисбалансами.

У науці і на практиці прикладалися зусилля щодо розв'язання проблеми. Надаючи належне щодо сформованого у сфері фінансової науки вітчизняними та зарубіжними науковцями понятійно-категоріального апарату щодо непропорційності бюджету, а також практичний досвід з проблем подолання його дефіциту, залишаються дискусійними питання щодо сутності бюджетних дисбалансів та інструментів їх запобігання в управлінні бюджетом. Вибір теми дослідження і обумовлений її актуальністю та гострою потребою щодо практичної реалізації.

Метою роботи є узагальнення теоретичних положень щодо управління бюджетними дисбалансами та розроблення підходів до удосконалення інструментарію для їх усунення.

Для реалізації мети в роботі поставлені такі *завдання*:

- узагальнити теоретичні засади управління бюджетними дисбалансами;
- встановити реалії формування і виконання державного та територіальних бюджетів в умовах воєнного стану;
- виявити бюджетні дисбаланси та інструменти протидії;

– конкретизувати концептуальні положення управління бюджетними дисбалансами;

– визначити підходи до удосконалення інструментарію управління бюджетними дисбалансами в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є процеси формування державного бюджету України, пов'язані з дисбалансами.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні положення щодо управління бюджетними дисбалансами, практичного інструментарію впливу на їх формування і подолання наслідків.

Методи дослідження. Використано загальноприйняті в економічній науці методи: аналіз і синтез; абстрагування; групування; спостереження; порівняльний і ретроспективний аналіз; узагальнення; графічний.

Теоретичною основою роботи є положення економічної теорії, зокрема з державних фінансів, теорії управління, концепції формування державного бюджету, науковий доробок учених.

Інформаційною базою слугували законодавчі акти з питань формування бюджету, дані Міністерства фінансів України, Національного банку України, Державної казначейської служби, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів:

удосконалено

інструментарій управління бюджетними дисбалансами на засадах розвитку ринку ОВДП, зокрема військових облігацій як ефективних інструментів в умовах воєнного стану;

отримали подальший розвиток:

теоретичні положення щодо сутності бюджетних дисбалансів та підходів до управління, заснованому на механізмі протидії та інструментах фінансового вирівнювання бюджетів різних рівнів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні теоретичні та методичні положення, викладені в кваліфікаційній роботі, доведено

до рівня практичних рекомендацій. Основні висновки та пропозиції роботи можуть бути використані при обґрунтуванні розвитку ринку ОВДП, теоретичні положення та узагальнені результати – у навчальному процесі при підготовці фахівців у фінансовій сфері.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були представлені в доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сталого науково-технічного та соціально-економічного розвитку регіонів України».

Публікації. Основні положення роботи опубліковано в матеріалах міжнародної науково-практичної конференції.

Обсяг і структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладений на 80 сторінках. Робота містить 4 таблиці, 27 рисунків та один додаток. Список використаних джерел налічує 57 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ДИСБАЛАНСАМИ

1.1 Сутність, природа і види бюджетних дисбалансів

Ефективність державної фінансової політики, яка спрямована на створення передумов для забезпечення соціально-економічного розвитку і фінансового суверенітету країни, може прослідковуватися через наявність некритичних дисбалансів у бюджетній сфері, принаймні, у середньо- та довгостроковій перспективі. Досвід України та зарубіжних країн, як економічно розвинених, так і тих, які розвиваються, свідчить, що проблема бюджетних дисбалансів є універсальною. Разом з тим, заходи, задіяні урядами з розв'язання проблеми, мали різні результати, в тому числі через недостатнє розуміння сутності та видів дисбалансів.

Формування бюджетних дисбалансів у теоретичному аспекті розглядали в своїх працях зарубіжні економісти, такі як Аллен Р., Б'юкенен Дж., Вагнер А., Кейнс Дж., Лернер А., Масгрейв Р., Оутс В., Сакс Дж., Стігліц Дж., Фрідмен М. та ін. Різні аспекти даної проблеми досліджували й вітчизняні вчені, серед яких варто відзначити Десятнюк О., Долозіну І., Козюка В., Мельник Л.М., Радіонову Ю.Д., Педченко Н.С. та ін.

Бюджетні дисбаланси є об'єктивно існуючою реальністю, невід'ємною детермінантою сучасного розвитку. Формою їх прояву є кризові явища, які у ретроспективі неодноразово приводили до суверенних дефолтів. Значення бюджетна рівновага є значною, оскільки вона є основою загальної економічної рівноваги в національному господарстві.

«Теоретичні передумови дослідження бюджетних дисбалансів закладено саме теорією рівноваги і тому взаємозв'язок категорій «рівновага» і «дисбаланс» стає точкою відліку у визначенні змісту поняття «бюджетний дисбаланс». Науковці, зокрема Щетілова Т., наголошують: якщо розглядати

дисбаланс з точки зору статички, то це – нерівноважний стан об'єкта або порушення рівноваги й певних співвідношень параметрів, які характеризують об'єкт як цілісність; якщо з позиції динаміки – це процеси змін у функціонуванні та розвитку об'єкта, розбалансування» [1].

На початку ХХІ століття відсутність балансу в державному бюджеті та наявність бюджетних дефіцитів визнано як актуальну проблему розвитку фінансових систем країн, а також фактор, що обмежує їх економічну безпеку.

Шумська С. вбачає «...основу дисбалансів у порушенні рівноваги за наступними напрямками: часткової та загальної ринкової рівноваги; загальної економічної рівноваги; рівноваги окремих суб'єктів економічних відносин; рівноваги систем в частині структури, пропорційності елементів та в частині узгодженості характеристик, співвідношення елементів; рівноваги сил» [2].

Кравчук Н. розрізняє дефініції «дефіцит», «розрив», «дисбаланс»:

«дефіцит – нестача або відсутність чогось у порівнянні з потребою (звідси бюджетний дефіцит – нестача доходів бюджету для покриття його видатків);

розрив – невідповідність, неузгодженість, дискретність чого-небудь (звідси бюджетний розрив – різниця фактичних параметрів бюджетної політики від запланованих, відхилення фактичних бюджетних параметрів з урахуванням часу);

дисбаланс – порушення співвідношення (рівноваги) між взаємопов'язаними частинами (відповідно бюджетний дисбаланс – порушення пропорцій між основними параметрами бюджетної політики, наприклад, між параметрами «доходи – витрати»)» [3].

Козюк В. трактує фінансові дисбаланси як «...істотні відхилення динаміки фінансових агрегатів від їх історичної траєкторії» [4].

Мельник Т. і Касянок К. наголошують на доцільності «...трактування фінансових дисбалансів як станів економічної системи, що характеризується порушенням динамічної рівноваги показників її фінансового сектора у часі, просторі та функціях» [5].

Новосьолова О. досліджувала дисбаланси руху фінансових ресурсів загалом і вказує, що «...оцінка абсолютної величини руху фінансових ресурсів не дає загального уявлення про можливу наявність чи відсутність дисбалансів фінансових потоків, більш ефективним є вивчення відносних показників та індикаторів «чистого» фінансового потоку. Проте індикатори руху фінансових потоків (зазвичай їх моніторинг проводиться за певний проміжок часу – найчастіше рік) дають уявлення лише про існуючі тенденції переміщення фінансових ресурсів та не відображають величини та масштабності дисбалансів, накопичених протягом минулих періодів. Водночас рух потоків впливає на дві інші групи показників: цінові дисбаланси та рівень боргового навантаження» [6].

Дорошем В. і Косинським І. приділено увагу такому з напрямів формування бюджетних дисбалансів, як просторовий або територіальний. Так, науковці визначили 2 види фіскальних дисбалансів щодо територіальних бюджетів:

«вертикальний – розбіжність між обсягами фінансових ресурсів певного рівня влади, з обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенцій між різними рівнями влади;

горизонтальний – розбіжність між обсягами фінансових ресурсів певного рівня влади з обсягами його завдань та невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня тому обсягу завдань, які на них покладаються і які забезпечуються іншими територіальними одиницями цього ж рівня» [7, с. 273].

Науковці наголошують на двох сторонах у наявних горизонтальних дисбалансах територіального рівня:

по-перше – невідповідності розподілу ресурсів між рівнозначними бюджетами різних територій, що є аналогічним нестачі фінансових ресурсів для виконання територіальними органами владних повноважень;

по-друге – обмежені доходи спричиняють і невідповідні видатки, які

обумовлюють появу вже вертикальних дисбалансів на територіальному рівні. Отже, ці дисбаланси пов'язані між собою.

Науковці наголошують на тому, що горизонтальний дисбаланс може бути різної глибини. Наприклад, у вигляді «горизонтального розриву першого порядку, який оцінює незбалансованість бюджетної системи після розподілу фінансової допомоги бюджетами вищого рівня, і горизонтального розриву другого порядку, що оцінює підсумкову незбалансованість бюджетної системи, тобто ступінь достатності всіх дохідних джерел і сукупних витратних статей» [7, с. 275].

У зв'язку ж з вертикальними дисбалансами варто звернути увагу на той факт, що фіскальна незбалансованість по вертикалі часто буває зумовлена тим, що центральні уряди намагаються зберегти за собою найбільш еластичні і продуктивні податкові бази, наслідком чого є недостатність податкових надходжень до місцевих бюджетів та їх статичний і динамічний дисбаланси. Під цими видами дисбалансів Чапкова С. [8], Деркач М. [9] розуміють:

1) статистичний дисбаланс – перевищення витрат на обов'язкові делеговані повноваження органів місцевого самоврядування над обсягами власних надходжень дохідної частини місцевих бюджетів;

2) динамічний дисбаланс – перевищення темпів зростання витратних повноважень місцевої влади швидше над темпами зростання надходжень від місцевих податків та зборів.

Рогач О. [10], в огляді світових тенденцій утворення фінансових дисбалансів, підкреслює значущість утворення дефіцитів бюджетів та зростання боргового навантаження на бюджети. Автор звертає увагу на «...два основних механізми підвищення дефіцитності бюджетів – цілеспрямоване накачування економіки емітованими грошима для стимулювання розвитку реального сектору та посилення соціального тягаря для бюджетної системи внаслідок низки чинників (старіння населення, скорочення обсягу заощаджень і збільшення обсягів соціальних виплат через кризові явища в економіці) [10]. До цього слід додати результати Резнікової Н. та Відякіної М., на думку яких

суттєвими чинниками формування дефіциту бюджету є реалізація урядами програм порятунку банківського і фінансового секторів, безпрецедентних антициклічних заходів, скорочення податкових надходжень у результаті зростання безробіття і зниження рівня доходів [11].

Аналізуючи платіжні дисбаланси в макроаспекті, Іващенко О. [12] звертає увагу на такі різновиди дисбалансів у бюджетній сфері, як дефіцит бюджету, дефіцит поточного рахунку платіжного балансу та т.зв. «подвійний дефіцит», зміст якого полягає в наявності одночасного дефіциту бюджету та поточного рахунку платіжного балансу. До цих різновидів бюджетних дисбалансів додається міжчасовий дисбаланс і дисбаланс у процесі погашення боргових зобов'язань держави.

Окрім загального, просторового і ресурсного аспектів дисбалансів бюджету дуже великий інтерес являє собою структурна незбалансованість доходної та видаткової частин бюджету.

Перше стосується структури джерел формування надходжень до бюджету певного рівня, серед яких традиційно виділяють податкові та неподаткові надходження, а в рамках останніх – власні неподаткові надходження та трансферти.

Достатньо цікавими є результати, отримані Крючковою І. у виявленні сутності фінансових дисбалансів в розрізі інституційних секторів [13]. Зокрема, автором аналітично підтверджено головні складові бюджетного дефіциту в Україні – це:

- 1) дисбаланс між рівнем фінансових ресурсів та рівнем споживання сектору загального державного управління;
- 2) дисбаланс між потоками податкових надходжень та трансфертів між бюджетами та сектором домогосподарства.

Науковець вважає, що в секторі домогосподарств саме підсектор найманих працівників є головним джерелом поповнення державних і місцевих бюджетів та соціальних фондів. Така ситуація, на нашу думку склалася через те, що доходи цієї категорії населення легше проконтролювати, ніж

самозайнятих та підприємців. Крім того, відзначається дисбаланс в оподаткуванні – наймані працівники сплачують до бюджету та соцфондів ПДФО (податок на доходи фізичних осіб), військовий збір та ЄСВ (єдиний соціальний внесок), тоді як доходи самозайнятих майже не охоплені фіскальним контролем, а доходи підприємців, які, в основному, працюють з використанням спрощеного механізму оподаткування оподатковуються значно нижче, ніж рівень ПДФО.

Коляда Т. відзначає, що процес підвищення фіскальної ефективності податкової системи не синхронізовано з рівномірним збільшенням частки основних бюджето-утворювальних податків, що можна розглядати як негативний чинник [14]. У зв'язку з цим твердженням податковими дисбалансами, які впливають на дисбаланси доходної частини бюджетів є скорочення податкової бази, ручне податкове адміністрування (затримка відшкодування ПДВ, використання методу авансової сплати податків тощо). До таких дисбалансів належать також дисбаланси податкоспроможності територій.

Другий аспект – це диспропорційність (виходячи, звичайно, як з об'єктивної економічної, так і з суб'єктивної політичної точок зору) структури видаткової частини, які маже характеризуватися надмірною вагою соціальних витрат, які не дозволяють надати поштовху економічному розвитку, або збільшення боргового навантаження на бюджет, або використання бюджетних ресурсів для невластивих державі у ринковій економіці функцій (збільшення статутних капіталів державних корпорацій, викуп у державну власність тощо).

На нашу думку, у цих твердженнях можна знайти адекватний критерій розмежування податкових та бюджетних дисбалансів: податкові дисбаланси стосуються, передусім, основних елементів податків та системи адміністрування цих податків, тоді як обсяги та динаміка податкових надходжень радше виступають характеристиками бюджетних дисбалансів.

На користь цього твердження слід навести і думку Кравчук Н., яка недвозначно вказує, що розриви і дисбаланси пов'язані не тільки з власне показниками формування і виконання бюджету, а й із пов'язаною з цим

фіскальною політикою держави [3].

За своєю природою бюджетні дисбаланси виражають одвічну проблему суспільства – суперечність між зростаючими державними потребами і обмеженими ресурсами. Ця суперечність породжує розбалансованість бюджету, стан якого може визначатися трьома показниками:

- рівновагою доходів і видатків бюджету;
- бюджетним профіцитом – перевищенням доходів над видатками бюджету;
- бюджетним дефіцитом – перевищенням видатків над доходами [15].

Таким чином, щодо розуміння сутності: дисбаланси найчастіше розглядаються як прояв неоднозначності зв'язку між певними частинами (диспропорції – в проблемності стану кожної з частин, а розриви є мірою кількісної або якісної оцінки такої проблемності); дисбаланси є порушенням будови та функціональності системи, викликані нерівномірністю, як її частковим, поверхневим проявом; характеристиками бюджетних дисбалансів виступають обсяги та динаміка податкових надходжень.

Аналізуючи бюджетні дисбаланси науковці та практики підкреслюють, що дисбаланс, або порушення рівноваги, є внутрішньо притаманною властивістю ринкової економіки, це основа її природи, а рівновага є лише її тимчасовим станом, тому відсутність рівноваги, нестійкість розглядається як крайній стан дисбалансу. За природою бюджетні дисбаланси відображають суперечність між зростаючими державними потребами і обмеженими ресурсами.

1.2 Причини виникнення і прояв бюджетних дисбалансів, механізми та інструменти управління

На думку вчених, виникнення бюджетних дисбалансів обумовлено певними причинами. Так, Корнеєв М. як причину виникнення дисбалансів називає історичний контекст розвитку національної економіки в цілому,

ступінь розвиненості законодавства, що регулює діяльність суб'єктів фінансового та реального секторів, дієвість важелів регуляторної політики відносно цих суб'єктів тощо [16]. До числа не менш важливих чинників автор відносить незбалансованість балансів інтересів окремих економічних суб'єктів та їхніх груп, неефективність системи перерозподілу фінансових ресурсів та ризиків, невдалі стратегічні засади розвитку економічних суб'єктів та національної економіки в цілому.

У працях Коверги С. підкреслено різницю в наступних термінах:

причини дисбалансу – це фактичні обставини у внутрішньому або зовнішньому середовищі економічної системи, що безпосередньо викликають явища або процеси, які можна охарактеризувати як дисбаланси з урахуванням трактування дисбалансів у рамках цього дослідження;

прояви дисбалансу – це особливості перебігу процесів, викликані наявністю дисбалансів (тобто за відсутності деякого дисбалансу процес відбувається інакше, ніж при цьому дисбалансі); свого роду проекція дисбалансу на функціонування економічної системи, його відображення на перебігу її процесів;

наслідки дисбалансу – це важливі з точки зору функціонування економічної системи події або явища, які можуть бути викликані дисбалансами (тобто причиною яких може бути дисбаланс) і які можуть бути або фактичними (які вже мають місце), або потенційними (які з певною вірогідністю можуть мати місце в майбутньому при збереженні дисбалансу) [17; 18].

Дисбаланс бюджету може бути оцінений як його дефіцит і профіцит.

Профіцит бюджету являє собою специфічний феномен. По-перше, це досить відносний показник, тому що ви завжди можете знайти деякі види використання коштів. Таким чином, відповідно до Бюджетного кодексу України надлишок буде затверджений тільки на погашення основного боргу. Але якщо погашення боргу включені у видатковій частині бюджету (тобто до них, вони повинні застосовуватися), то будь-які надлишки в бюджеті не будуть. По-друге, профіцит бюджету слід відрізнити від вільних грошових коштів, які підлягають вилученню до бюджету вищого рівня та характеризує міждержавні

відносини. У будь-якому випадку, профіцит бюджету не може розглядатися як позитивний фінансовий результат державних, ідентичних суб'єктів прибутку [19].

Дефіцит бюджету є складним і дуже поширеним явищем. Це – перевищення витрат над доходами постійного бюджету, що податки і обов'язкові платежі, відповідно до бюджетної класифікації віднесені до доходів. Дефіцит бюджету не означає, що бюджетний дисбаланс, як і в його розробці та погодженні відповідних встановити джерела фінансування. Тому, необхідно провести чітку межу між дефіцитом бюджету і бюджетних дисбалансів в зв'язку з невизначеністю в джерелах покриття дефіциту. Відсутність чіткої політики щодо дефіциту бюджету і джерел його покриття характеризує визначення державного бюджету, який можна назвати бюджетом отвір. Тобто, бюджет включає в себе витрати, не передбачені доходами [20].

Апелюючи до таких проблем, як зростання безробіття, зниження темпів економічного розвитку, підвищення розмірів соціальних виплат, уряди взяли собі за правило розробляти бюджети зі значним перевищенням видаткової частини над дохідною. Ідеї про бюджетний дефіцит на початку ХХІ століття набули надзвичайного поширення, в тому числі через відсутність єдиного погляду на те, яким повинен бути бюджет (дефіцитним, профіцитним чи збалансованим).

У фінансово-економічному словнику визначено, що бюджетний дефіцит – це перевищення видаткової частини державного бюджету над дохідною і є однією з основних причин розвитку інфляції [21]. Дефіцит бюджету спричиняється економічною нестабільністю, скороченням надходжень до бюджету, зростанням видатків з бюджету [22].

Відтак можна стверджувати, що бюджетний дефіцит виникає як результат нестабільності в економічному та політичному житті держави і посилює негативні явища, якщо дефіцит перевищує світові показники. Таку думку поділяє чимало сучасних учених, зокрема І. Алексєєв, С. Буковинський, М. Грідчина, В. Захожай, Г. Коломієць, С. Кондратюк, В. Малько, В. Опарін, Н. Ярошевич та інші.

На основі досліджень щодо бюджетного дефіциту, ми вважаємо доцільним визначення бюджетного дефіциту як економічні відносини, які виникають між учасниками суспільного виробництва щодо залучення додаткових фінансових ресурсів із внутрішніх чи зовнішніх джерел для покриття повного обсягу запланованих видатків.

Виникнення бюджетних дисбалансів зумовлюється певними причинами (рис. 1.1).

Рис. 1.1 – Причини виникнення бюджетних дисбалансів

Укладено за даними [22; 23]

Особливу увагу потрібно приділити таким причинам, як спад виробництва і ріст тіньового сектору економіки. Наявність цих причин приводить до зменшення податкової бази. В першому випадку відбувається скорочення виробництва, зменшення прибутків, і, відповідно, зменшення доходів державного бюджету. В результаті план надходження коштів в бюджет не виконується. У другому випадку підприємства зовсім перестають платити податки. Адже тіньова економіка відрізняється від звичайної тільки тим, що

фірми і підприємства, які функціонують в ній, не є зареєстрованими, відповідно жодних обов'язкових зборів і платежів не сплачують. Відтак державні органи не можуть їх регулювати.

Коверга С. пропонує класифікацію дисбалансів залежно від середовища виникнення (внутрішні, зі зовнішнім середовищем, у зовнішньому середовищі), за ступенем об'єктивності (об'єктивні і суб'єктивні), за характером впливу (позитивні та негативні), за характером показників оцінки (кількісні, якісні та часові), за функціональною роллю (дисбаланси входів, виходів, управляючих впливів і механізмів) [18]).

У класифікації дисбалансів ознаки були обрані для можливості розрізняти їх за різними аспектами прояву (рис. 1.2) [24].

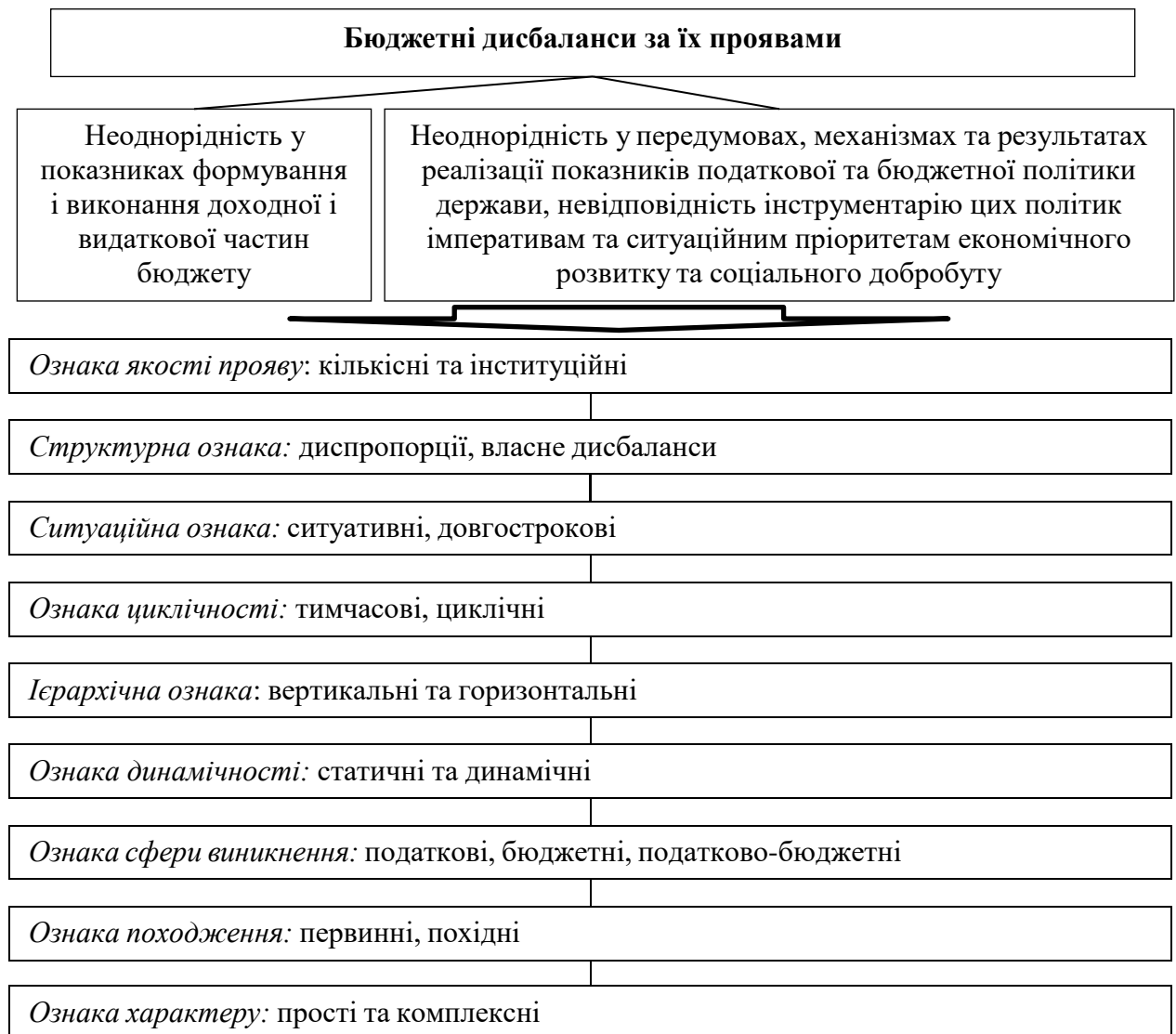

Рисунок 1.2 – Класифікація бюджетних дисбалансів з точки зору їх

проявів

Множина кількісних дисбалансів поєднує усі прояви неоднорідності у кількісних параметрах податкових, бюджетних та другорядно пов'язаних із ними економічних відносин. Це можуть бути: дисбаланси у розміщенні податкової бази, в обсягах податкових надходжень в цілому і за окремими податками, у показниках податкостроможності, в обсягах та напрямках бюджетних витрат в абсолютному виразі та на душу населення або інших питомих витратах, у частках прибутку державних та комунальних підприємств, які вилучаються до бюджету на основі відповідних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, які є власниками таких підприємств (установ або організацій), у цінах та обсягах надання платних адміністративних послуг, у ефективності економічного використання державного та комунального майна, у диспропорціях між потребами у публічних фінансових ресурсах та їх фактичним обсягом, у абсолютних показниках податкових боргів, державних та муніципальних боргів та відносних показниках обслуговування боргу за територіальною ознакою (маються на увазі муніципальні борги) та у часі тощо.

Інституційні дисбаланси проявляються у невідповідності між обсягом власних та делегованих повноважень та ресурсним забезпеченням їх реалізації, цілями економічної політики та податково-бюджетними засобами їх реалізації; декларованими принципами справедливості оподаткування та реальними елементами окремих податків; соціальною орієнтацією державної політики та засобами протидії фіскальній нестабільності; між необхідністю фінансування тих або інших заходів або програм та принципами економності та ефективності використання бюджетних коштів; між необхідністю збільшення податкових та неподаткових надходжень та можливістю контролю за джерелами їх формування тощо [24].

За структурною ознакою найпростішими проявами податково-бюджетних дисбалансів є дефіцит та профіцит, що відбивають співвідношення між видатковою та доходною частинами бюджету (державного, регіонального,

локального, бюджету фондів загальнообов'язкового соціального, медичного та пенсійного страхування). Слід також пам'ятати про дефіцит, який є результатом співвідношення між потребою у коштах та їх реальним обсягом в аспектах достатності доходів для реалізації власних та делегованих повноважень – можна зобов'язати державу або субнаціональних владних суб'єктів відповідати за реалізацію державних функцій, надання певного обсягу публічних послуг та благ, однак з урахуванням дії закону зростання потреб та принципової неможливості повністю передбачити майбутні коштiв на реалізацію таких функцій не вистачатиме ніколи. В більш прикладному аспекті відносний дефіцит коштів на виконання функцій публічного управління буде залежати від напрямку дії принципу субсидіарності – якщо першорядними визнаються потреби держави, то на делеговані повноваження не вистачатиме ресурсів субнаціональним суб'єктам, якщо держава розглядається як надбудова, що реалізує ті функції, які не змогли виконати органи місцевого самоврядування на локальному та регіональному рівнях, то шукати способи подолання обмеженості публічних фінансових ресурсів доведеться саме національному уряду [24].

Іншою сферою виникнення фіскальних дефіцитів та профіцитів є платіжний баланс як співвідношення між вартістю грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і вартістю платежів за кордон протягом певного періоду за поточними, капітальними операціями та в цілому. В економічному змісті в рамках капітальних операцій слід розрізняти баланс інвестицій за кордон та з-за кордону і баланс кредитування, які мають самостійне значення. Факт утворення державного боргу у формі будь-яких суверенних або гарантованих публічними суб'єктами зобов'язань власне кредитного або сальдового характеру також є проявом дисбалансу.

Різновидом кількісних дисбалансів за структурною ознакою є різні прояви нераціональності (як невідповідності об'єктивним економічним законам, нормативним приписам абощо) структури доходів та видатків, розподілу їх за загальним та спеціальним фондом, потенційний дефіцит фонду

розвитку.

Важливою характеристикою проявів дисбалансів є їхня часова тривалість. Дисбаланси можуть бути ситуаційними, наприклад, у вигляді невідповідності планових показників надходжень фактичним через зміну економічної кон'юнктури, недоліки планування, бюрократичні бар'єри на шляху виділення коштів. До такого роду дисбалансів належать і тимчасові касові розриви як недостатня платоспроможність певного бюджету на конкретну дату погасити за рахунок наявних та очікуваних грошових активів (у т.ч. залишків бюджетних коштів) бюджетні фінансові зобов'язання, що виникає внаслідок ситуаційного недоотримання доходів або нераціональність планування грошових потоків (наприклад, в ситуації, коли перед початком літнього сезону відпусток не було вжито заходів для акумулювання необхідного фонду грошових ресурсів). Протилежний варіант – довгострокові дисбаланси, які пов'язані із терміном погашення кредитних та інших зобов'язань, реалізації довгострокових інвестиційних програм, для фінансування яких може хронічно не вистачати коштів, що викликає збільшення видаткового тягара внаслідок інфляції, збільшення суми відсотків, удорожчання утримання інфраструктури внаслідок нерегулярності вкладень у неї. Специфічним різновидом довгострокових дисбалансів є ефект Олівери-Танзі [25; 26], сутність якого полягає в тому, що існують лаги між нарахуванням та сплатою будь-яких внесків до бюджету, тому їх реальна вартість знецінюється з урахуванням інфляції, крім того є лаги між моментом планування витрат та їх реальним здійсненням.

За ознакою циклічності податково-бюджетні дисбаланси можуть проявлятися як тимчасові, виникнення яких зумовлене збігом обставин і для попередження яких у майбутньому вироблені певні заходи, що не дозволяють таким дисбалансам набути закономірності. Альтернативою тимчасовим є дисбаланси циклічного характеру, до яких належать, наприклад, збільшення дефіциту бюджету та платіжного балансу внаслідок технологічного, інвестиційного, промислового, фінансового циклів.

Вертикальний дисбаланс – невідповідність між фінансовими ресурсами

різних рівнів управління, а також завдань і обов'язків, покладених на нього в розмежуванні повноважень між центральними, регіональними та місцевими органами вертикалей. Горизонтальний дисбаланс – невідповідність між фінансовими ресурсами одного або декількох одиниць одного і того ж рівня завдань і обов'язків, покладених на них, забезпечуючи територіальні одиниці одного і того ж рівня. Так виникає дисбаланс у розбіжностях податкових територій. Горизонтально незбалансована система бюджету викликана об'єктивними відмінностями в силу історичних, географічних, економічних, екологічних та інших можливостей для розвитку [27].

За ознакою моментного зрізу податково-бюджетні дисбаланси можна поділити на статичні (які оцінюються як дискретне явище) – власне дефіцит бюджету можна визначити на момент подання звітності, та динамічні (або у варіанті порівняльної статистики – оцінка представляється як декілька моментних, дискретних, зрізів, або у варіанті динаміки – умовно безперервної оцінки).

За сферою виникнення всі дисбаланси умовно можна поділити на:

податкові (невідповідність у ставках, базах, методах адміністрування податків, їх переліку та видах, за рівнями податкоспроможності територій, видів діяльності, обсягами податкових надходжень, за видами податків тощо);

бюджетні (фіскальна неефективність структури податкових і неподаткових надходжень, нераціональний розподіл повноважень у вертикалі влади і нестача ресурсів для їх виконання, нераціональність структури видатків тощо);

податково-бюджетні (неоднорідність еластичності податкових надходжень у різні бюджети; нераціональність закріплення податкових надходжень за бюджетами різних рівнів; вплив державних запозичень на динаміку податкової бази; вплив ставки податку на обсяг податкових надходжень і ухилення від оподаткування тощо) [24].

Окремі дисбаланси матимуть первинний характер, а інші – похідний або вторинний (різниця у структурі доходів територіально локалізованих

бюджетів).

Слід враховувати, що більшість реальних дисбалансів має комплексні причини і комплексні прояви у вигляді певної нерівномірності, дефіцитів.

Формування дієвої політики управління державним бюджетом істотним чином залежить від можливості виявити та кількісно оцінити вплив дисбалансів в оподаткуванні, формуванні і виконанні бюджетів на обсяг і види таких ресурсів, перспективи їх мобілізації, обсяг і якість виконання державою та органами місцевого самоврядування функцій управління.

Управління за своєю сутністю є процесом. У галузі науки управління досліджуються з точки зору принципів, методів, засобів, форм стимулювання та організаційних важелів впливу на дії людей, використання необхідних ресурсів для досягнення конкретних стратегічних і тактичних цілей [28, с. 55].

Слід зазначити, що в сфері управління бюджетним процесом окремо розглядають процеси управління доходами і управління видатками. Так, під управлінням доходами бюджету розуміють сукупність форм і методів організації системи доходів бюджету і формування бюджетних ресурсів з метою забезпечення своєчасності і повноти надходжень до бюджету [29]. Управління видатковою частиною бюджету – це різноманітні прояви та види форм здійснення діяльності уповноважених суб'єктів управління бюджету за видатками (процесуальна, організаційна, нормативна, матеріально-технічна) на різних стадіях бюджетного процесу [30].

Для розгляду процесу управління бюджетом слід визначитися щодо поняття «система управління державним бюджетом». Система управління державним бюджетом України є складною і представлена як сукупність бюджетного устрою, бюджетної системи і бюджетного механізму (рис. 1.3) [31, с. 32].

Під бюджетним устроєм запропоновано розуміти організацію і принципи побудови бюджетної системи, її структури, розподіл доходів та видатків між окремими ланками, правові основи функціонування бюджетів, установлення

характеру взаємовідносин між бюджетами, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

У навчальній літературі щодо поняття бюджетної системи визначено, що її слід розуміти як сукупність усіх бюджетів, що формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм [31].

Слід погодитися, що в бюджетній системі управління бюджетом здійснюється через бюджетний механізм. Однак в роботі представлено елементи механізму, такі як бюджетне планування, організація, регулювання і контроль, а це функції управління як процесу [32]. Щодо механізму, то слід уточнити його поняття в рамках існуючої теорії управління. Крім того, механізм не включає процес.

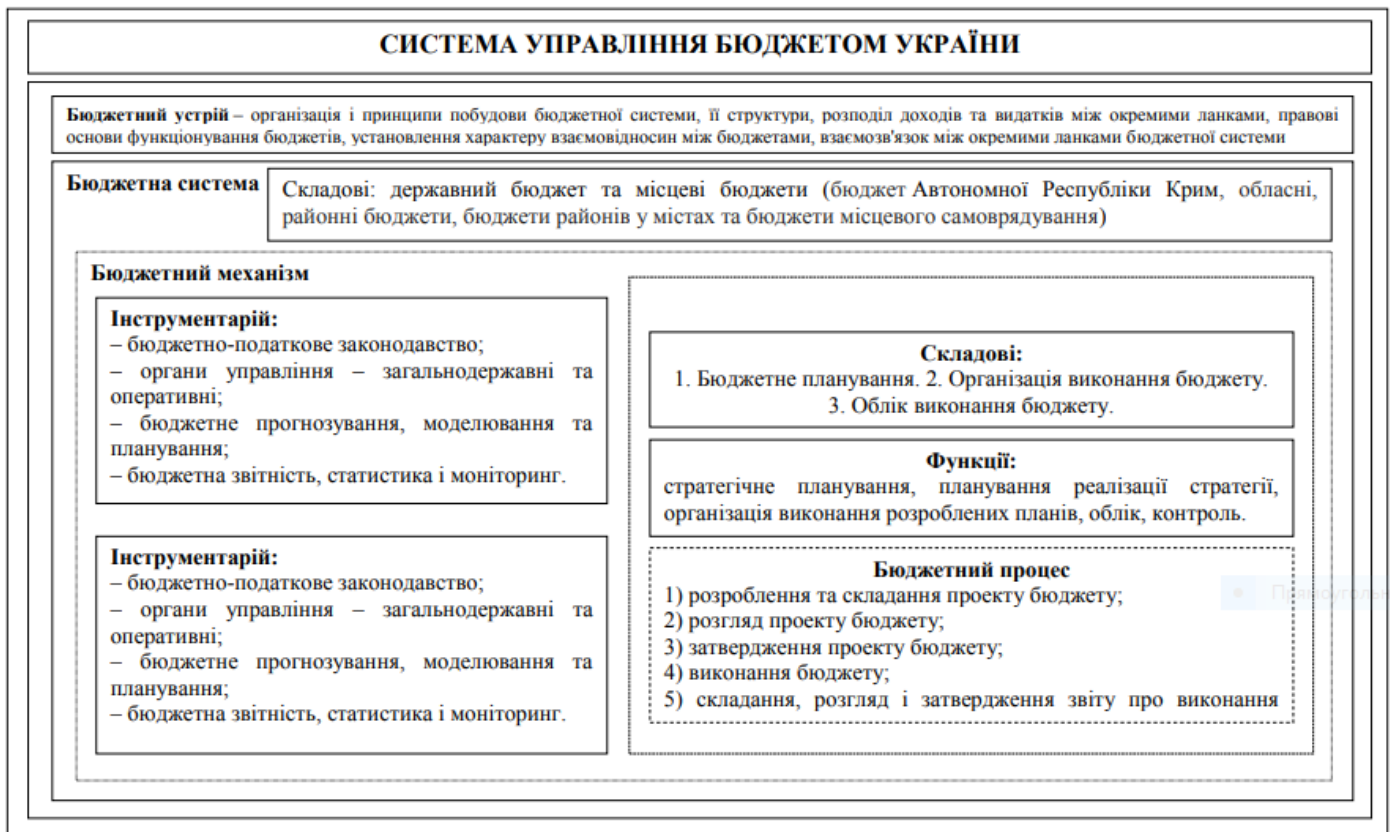

Рисунок 1.3 – Система управління державним бюджетом [31, с. 32]

Науковці по різному трактують поняття «механізм управління», однак увага переважно надається структурному аспекту. Так, одні науковці розуміють механізм державного управління як сукупність форм, засобів, методів,

правових, організаційних, адміністративних, мотиваційних та інших заходів держави, спрямованих на забезпечення динамічного розвитку суспільства [33].

В іншій праці наголошується на таких структурних елементах в механізмі державного управління, як «...практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей» [34, с. 248].

Оскільки в системі управління виділяють суб'єкт, об'єкт і механізм, то по суті механізм є тим, за допомогою чого суб'єкт впливає на об'єкт для досягнення мети. Інструменту управління слід надати місце в механізмі.

Так, за думку науковців [35], інструмент державного управління – це засоби державного управління, а їх видами є інституційні, організаційні, економічні. Оскільки засоби є структурним компонентом механізму, то інструменти є еквівалентним поняттям.

Щодо інструментів управління державним бюджетом, то науковцями запропоновано розрізняти їх за вхідними і вихідними фінансовими потоками (рис. 1.4) [32].

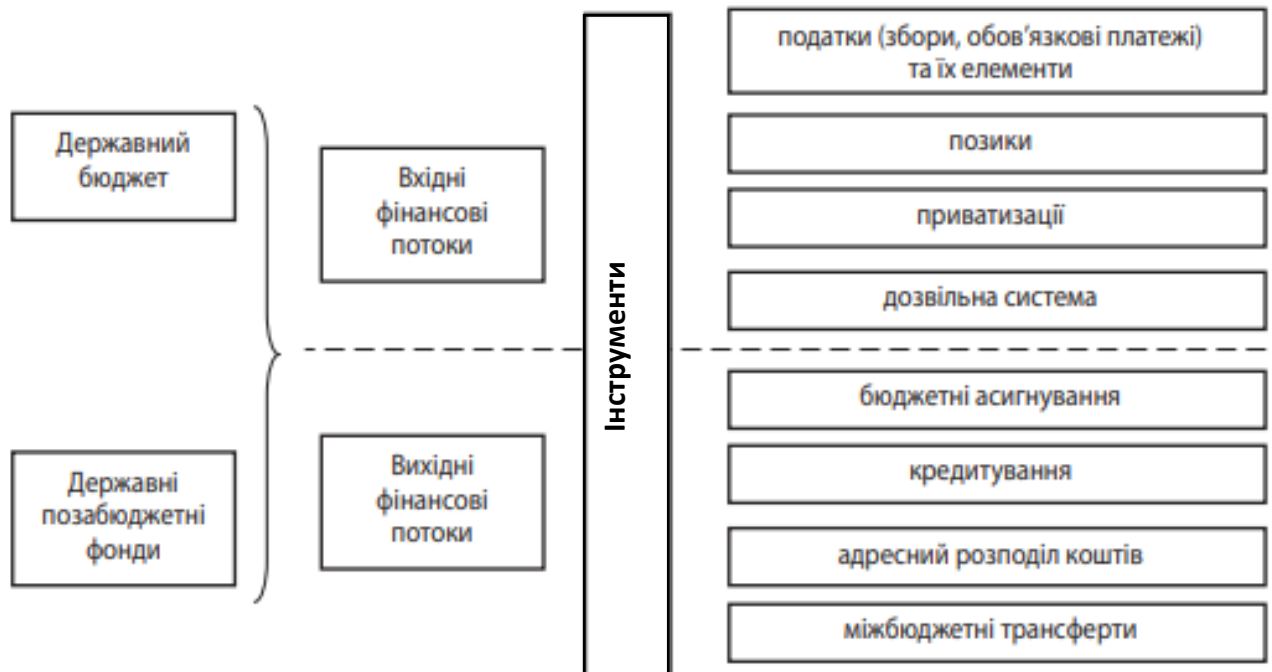

Рисунок 1.4 – Інструменти управління державним бюджетом

На нашу думку, інструменти управління бюджетними дисбалансами, відповідно предмету дослідження, що проводиться, повинні включати такі, що направлені на фінансове вирівнювання. Так, при горизонтальному вирівнюванні можливим є застосування універсальних трансфертів між місцевими бюджетами відповідно до визначених критеріїв потреби у коштах. Фінансове вирівнювання – це процес усунення вертикальних і горизонтальних дисбалансів, протягом якого відбувається перерозподіл фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи по вертикалі і горизонталі між територіями. Метою фінансового вирівнювання є перерозподіл фінансових ресурсів на користь різних рівнів, які мають вертикальний або горизонтальний дисбаланс.

Висновки до розділу 1

На основі аналізу наукових джерел виявлено, що сутність бюджетних дисбалансів найчастіше розуміється як прояв неоднозначності зв'язку між певними частинами бюджету (наявність диспропорцій і проблемності стану кожної з частин, а існуючі розриви є мірою кількісної або якісної оцінки такої проблемності). Вважається, що дисбаланси є порушенням будови та функціональності бюджетної системи, викликані нерівномірністю, як її частковим, поверхневим проявом. Характеристиками бюджетних дисбалансів виступають обсяги та динаміка податкових надходжень.

Щодо бюджетних дисбалансів науковці та практики єдині в думці, що дисбаланс є внутрішньо притаманною властивістю ринкової економіки, це основа їх природи, а рівновага є лише її тимчасовим станом. Тому відсутність рівноваги, нестійкість розглядається як крайній стан дисбалансу. За природою бюджетні дисбаланси відображають суперечність між зростаючими державними потребами і обмеженими ресурсами. Бюджетні дисбаланси є об'єктивно існуючою реальністю, невід'ємною детермінантою сучасного розвитку. Формою їх прояву є кризові явища.

На нашу думку, бюджетні дисбаланси доцільно розуміти як всі існуючі прояви кількісної невідповідності (розривів) між доходною та видатковою частинами бюджетів, непропорційності в структурі кожної з них, а також якісної невідповідності параметрів податкової та бюджетної політики. Дисбаланс, як порушення рівноваги, проявляється через вертикальні та горизонтальні зв'язки бюджету. Види дисбалансів такі: вертикальний – розбіжність між обсягами фінансових ресурсів певного рівня влади, з обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенцій між різними рівнями влади; горизонтальний – розбіжність між обсягами фінансових ресурсів певного рівня влади з обсягами його завдань та невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня тому обсягу завдань, які на них покладаються і які забезпечуються іншими територіальними одиницями цього ж рівня.

Причинами дисбалансу є обставини у внутрішньому або зовнішньому середовищі економічної системи, що безпосередньо викликають явища або процеси, які підпадають під характеристику дисбалансів. Проявом дисбалансу, перш за все, є його дефіцит або профіцит. Формою їх прояву є кризові явища.

Управління бюджетними дисбалансами повинно базуватися на механізмі, заснованому на фінансовому вирівнювання бюджету. Фінансове вирівнювання – це процес усунення вертикальних і горизонтальних дисбалансів, протягом якого відбувається перерозподіл фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи по вертикалі і горизонталі між територіями. Зокрема, при горизонтальному вирівнюванні можливим є застосування універсальних трансфертів між місцевими бюджетами відповідно до визначених критеріїв потреби у коштах.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ І ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ ТА ТЕРИТОРІЙ, ЧИННИКИ БЮДЖЕТНИХ ДИСБАЛАНСІВ

2.1 Державний бюджет України: формування та виконання за доходами і видатками в умовах воєнного стану

Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» [36] виконувався в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України, що спричинило безпрецедентне зниження ВВП (-30,3% згідно з прогнозом НБУ) та зростання індексу споживчих цін (26,6%), скорочення обсягів зовнішньоекономічних операцій. Це значно вплинуло на виконання доходної та видаткової частин бюджету, дефіцит бюджету та зростання державного боргу.

У 2022 році Державний бюджет України отримав 1787,4 млрд грн, що на 490,5 млрд грн, або на 37,8 % більше, ніж за 2021 рік. Фактично доходна частина була перевиконана порівняно з планом на 234,4 млрд грн [37]. У 2023 році доходна частина запланована в меншому розмірі – 1329,3 млрд грн, що менше з попереднім 2022 роком на 223,7 млрд грн (рис. 2.1).

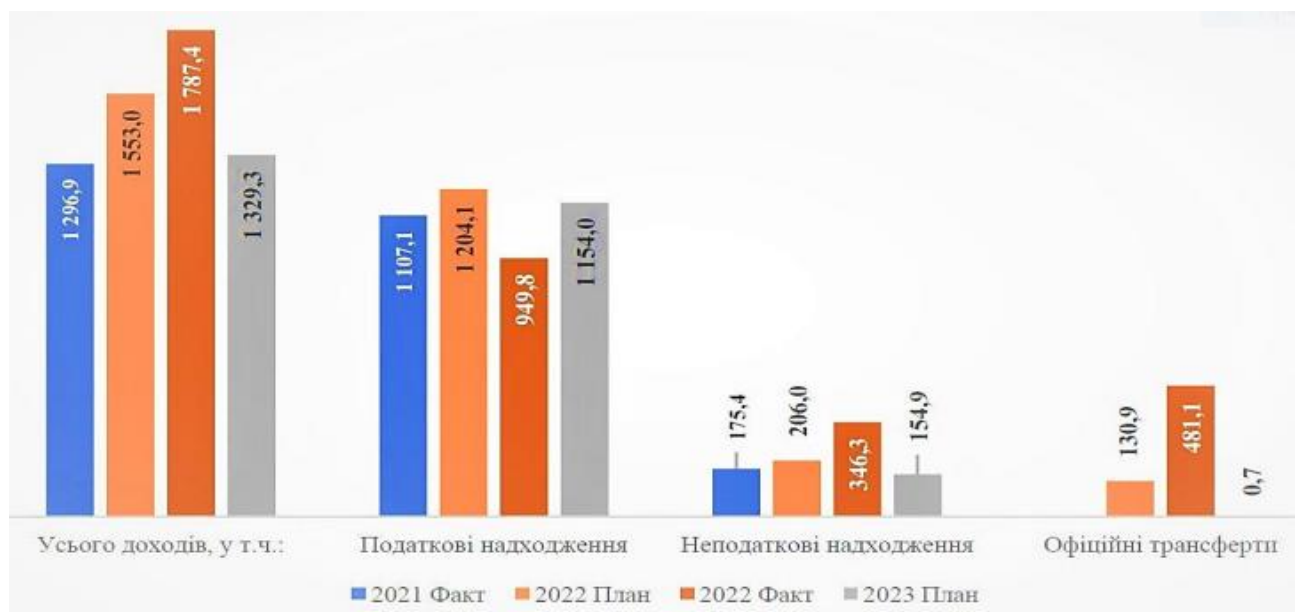

Рисунок 2.1 – Доходи Державного бюджету в 2021–2023 рр., млрд грн

Укладено за даними Міністерства фінансів України [38; 39; 40]

Перевиконання доходної частини Державного бюджету обумовлене наступними надходженнями [38]:

- від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ – «+480,2» млрд грн;
- власними надходженнями – «+146,5» млрд грн;
- ПДВ з вироблених товарів з урахуванням бюджетного відшкодування – «+58,2» млрд грн;
- частиною чистого прибутку та дивідендами від підприємств з державною часткою «+18,4» млрд грн;
- кошти від примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації «+17» млрд грн;
- податком та збором на доходи фізичних осіб – «+10,9» млрд грн;
- рентною платою за користування надрами загальнодержавного значення – «+5,4» млрд грн;
- ПДВ із ввезених товарів – «-127,7» млрд грн;
- акцизним податком – «-60,1» млрд грн;
- податком на прибуток підприємств – «-30,7» млрд грн;
- ввізним митом – «-13,5» млрд грн;
- реверсною дотацією – «-8,9» млрд грн;
- прибутком НБУ – «-5,6» млрд гривень.

Доходна частина Державного бюджету формується з податкових, неподаткових надходжень і офіційних трансферів, у сумовому виразі податкові і неподаткові надходження за 2021-2023 роки за їх складовими наведено на рис. 2.2 [39; 40].

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі надходжень до Державного бюджету України становили податкові надходження – 53,1% (рис. 2.3), з них :

- податок на додану вартість – 26,1%;
- податок та збір на доходи фізичних осіб – 8,3%;
- податок на прибуток підприємств – 6,5%;
- акцизний податок – 5,7 %;

рентна плата за користування надрами загальнодержавного значення – 4,5% [38].

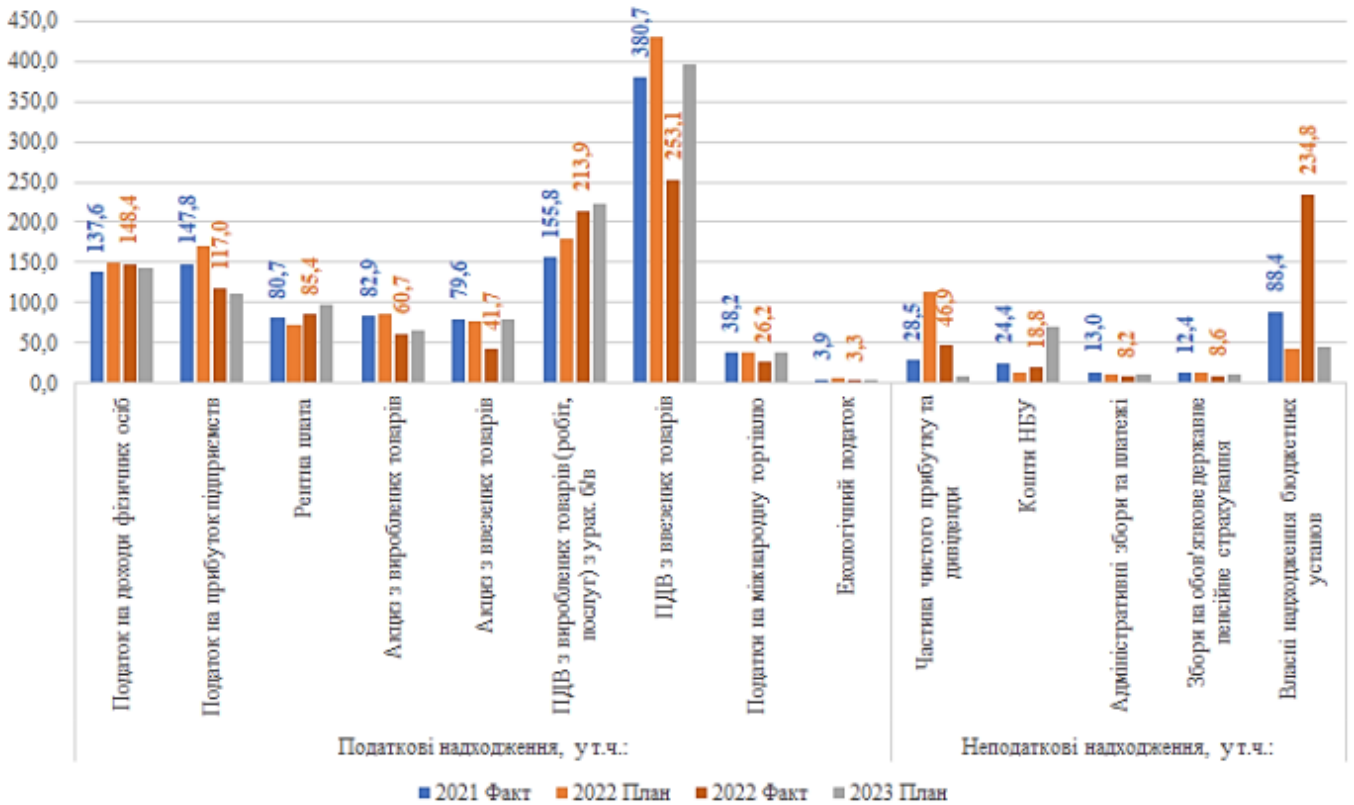

Рисунок 2.2 – Податкові та неподаткові надходження до Державного бюджету України в 2021-2023 рр., млрд грн

Укладено за даними Міністерства фінансів України [39; 40]

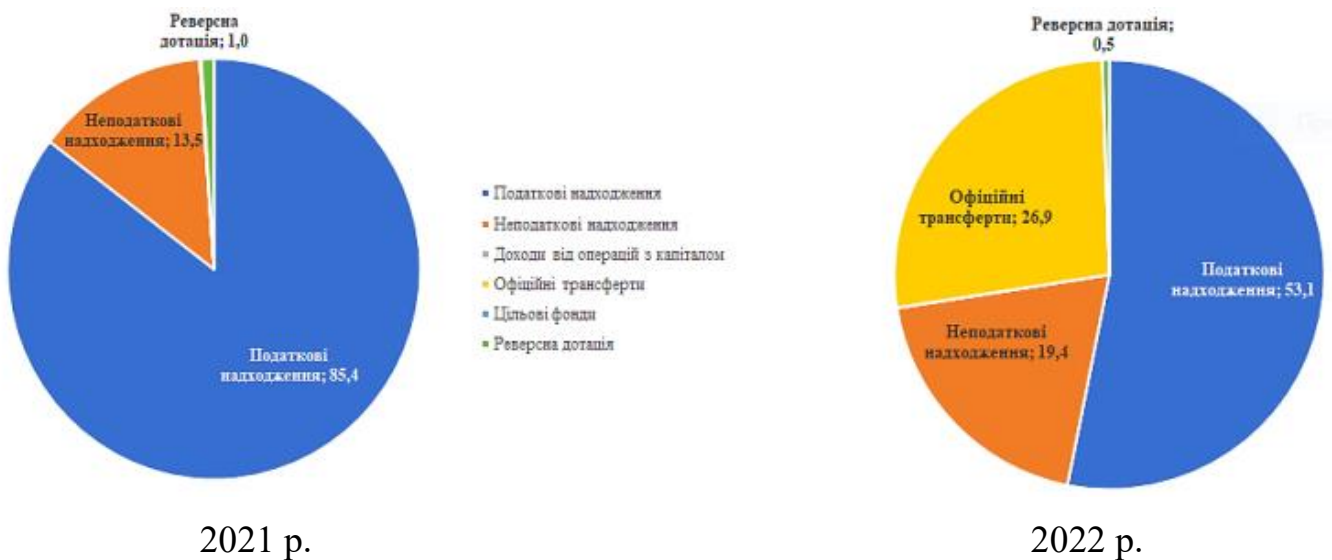

Рисунок 2.3 – Структура доходів Державного бюджету України в 2021-2022 рр., %

Розраховано за даними Міністерства фінансів України

Неподаткові надходження становили 19,4 % від загальної суми доходів державного бюджету (рис. 2.2), серед яких [38]:

- власні надходження бюджетних установ – 13,1 %;
- частина чистого прибутку та дивіденди – 2,6 %;

Офіційні трансфери від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ у 2022 році зросли в 3,7 разів порівняно з 2021 роком – до 481,1 млрд грн (рис. 2.1), їх питома вага становила 26,9 % від загальної суми доходів державного бюджету (рис. 2.3).

Динаміка помісячного приросту основних податкових джерел доходів державного бюджету є різною, що обумовлено прийнятими пільгами. Так, відзначено значне зменшення надходжень акцизного податку, ПДВ із ввезених товарів. Крім того, з 01.03.2022 р. майже постійним (окрім листопада) є від’ємним приріст надходжень мита (рис. 2.4) [41].

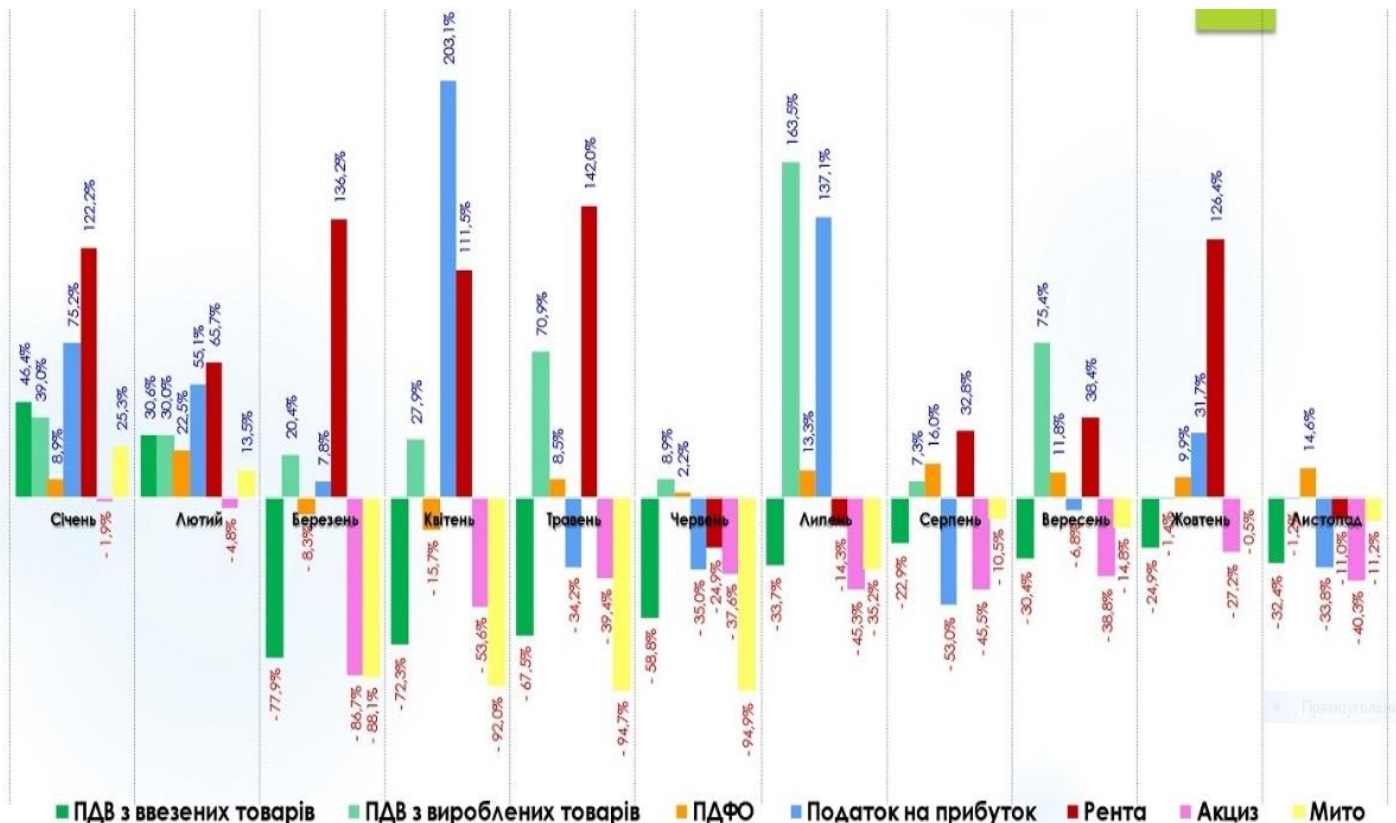

Рисунок 2.4 – Щомісячний приріст основних надходжень Державного бюджету України в 2022 р. до відповідного періоду 2021 р.

Розраховано за даними Міністерства фінансів України

У структурі надходжень державного бюджету найбільшою є частка грантів (дарунки) – 320,3 млрд грн (21,7%). Наступними за обсягами йдуть ПДВ (з ввезених товарів – 15,1%, з вироблених товарів – 13,3%, разом – 28,4%) та ПДФО (8,8%). Значними є інші власні надходження бюджетних установ – 148,8 млрд грн (10,1%).

Видатки Державного бюджету України за 2022 рік становили 2705,4 млрд грн, що на 1214,2 млрд грн або на 81,4 %, більше ніж за 2021 рік [40]. План за видатками не виконано, за фактом сума була меншою на 331,6 млрд грн. У 2023 році заплановано видатки в 2580,7 млрд грн [42], що менше і плану і факту 2022 року (рис. 2.5).

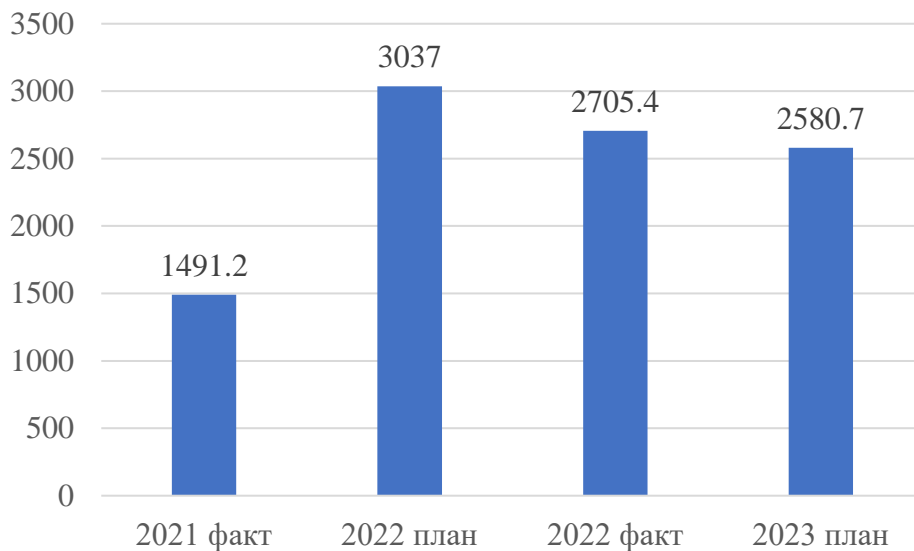

Рисунок 2.5 – Видатки Державного бюджету в 2021–2023 рр., млрд грн
Укладено за даними Міністерства фінансів України

Видатки Державного бюджету формуються за статтями та спрямовуються на реалізацію програм і заходів, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Видатки за 2021-2022 роки за їх видами наведено на рис. 2.6.

Так, у 2022 році значні видатки направлені на оборону, соціальний захист та забезпечення, громадський порядок, безпеку та судову владу [38]. За цими

статтями видатки перевищували фактичні в 2021 році, які і на охорону здоров'я.

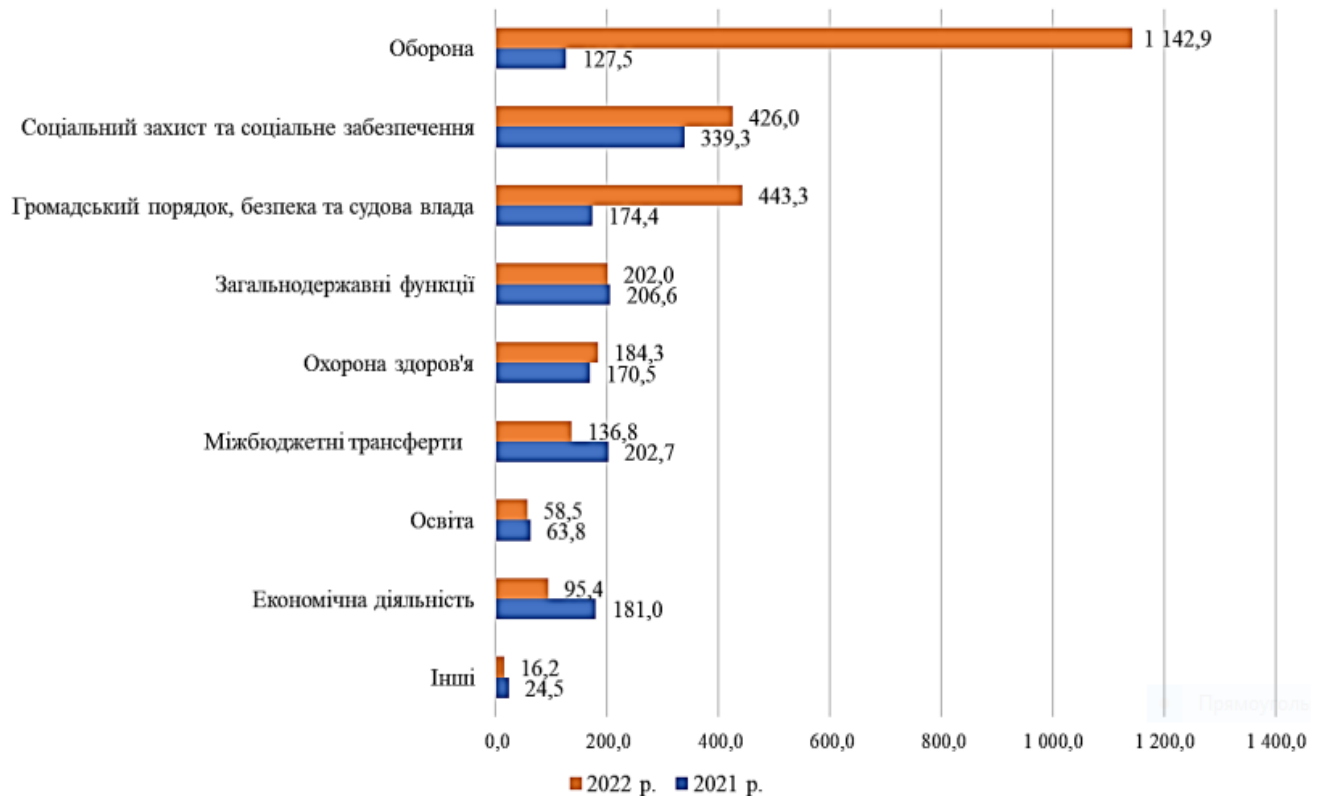

Рисунок 2.6 – Видатки Державного бюджету в 2021-2022 рр. за статтями, млрд грн

Укладено за даними Міністерства фінансів України

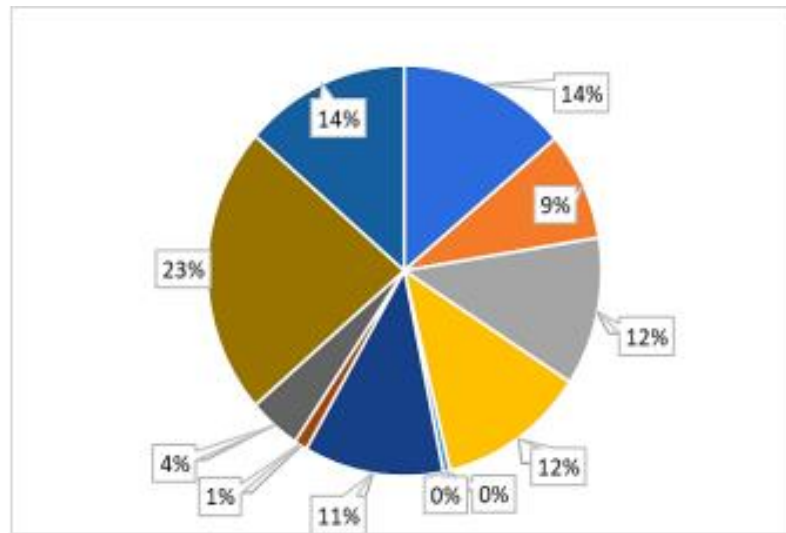
Найбільшу питому вагу серед видатків в загальному обсязі Державного бюджету України становили такі (рис. 2.7):

- оборона – 42,2 %;
- громадський порядок, безпека та судова влада – 16,4 %;
- соціальний захист та соціальне забезпечення – 15,7 %;
- охорона здоров'я – 6,8 %;
- обслуговування боргу та виплати за державними деривативами – 5,8 %;
- міжбюджетні трансферти – 5,1 % [41].

Видатки загального фонду державного бюджету за 2022 рік становили 2411,1 млрд грн, що більше ніж за 2021 рік на 1151,2 млрд грн, або на 91,4 %.

Видатки загального фонду державного бюджету зросли [37]:

- на заробітну плату з нарахуваннями зросли проти аналогічного періоду 2021 року на 733,2 млрд грн, або у 3,9 рази до 984,9 млрд гривень;
- на соціальне забезпечення (пенсії, допомоги, стипендії) зросли проти 2021 року на 168,9 млрд грн, або на 49,6 % до 509,3 млрд гривень.

2021 р.

2022 р.

Рисунок 2.7 – Питома вага видатків Державного бюджету України в 2021–2022 рр. (за функціональною класифікацією)

Розраховано за даними Міністерства фінансів України

За функціональною класифікацією статей видатків у 2022 році порівняно з 2021 роком тенденції наступні (рис. 2.7) [41]:

– видатки на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами за зведеним бюджетом зросли на 1,7% до 160,3 млрд грн, у тому числі за державним бюджетом зросли на 1,4% до 157,9 млрд гривень;

– видатки на загальнодержавні функції за зведеним бюджетом (без урахування видатків на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами) зменшились на 7,3 % до 88,2 млрд грн, за державним бюджетом – на 13,6 % до 44,1 млрд гривень;

– видатки на оборону за державним бюджетом зросли у 9 разів до 1142,9 млрд гривень;

– видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу за зведеним бюджетом зросли у 2,6 рази до 454,4 млрд грн, у тому числі за державним бюджетом – у 2,5 рази до 443,3 млрд гривень;

– видатки на економічну діяльність за зведеним бюджетом зменшились на 46,7 % до 156,4 млрд грн, у тому числі за державним бюджетом – на 47,4 % до 95,4 млрд гривень;

– видатки на охорону навколишнього природного середовища за зведеним бюджетом зменшились на 50,8 % до 5,2 млрд грн, а за державним бюджетом – на 42,5 % до 4,7 млрд гривень.

– видатки на житлово-комунальне господарство за зведеним бюджетом зменшились на 27,7 % до 41,2 млрд гривень;

– видатки на охорону здоров'я за зведеним бюджетом збільшились на 5,5 % до 215,3 млрд грн, у тому числі за державним бюджетом – на 7,7 % до 184,3 млрд гривень;

– видатки на духовний та фізичний розвиток за зведеним бюджетом зменшились на 22,4 % до 33,6 млрд грн, у тому числі за державним бюджетом – на 30,8 % до 11,1 млрд гривень;

– видатки на освіту за зведеним бюджетом зменшились на 7,1 % до 290,8 млрд грн, за державним бюджетом – на 8,4 % до 58,5 млрд гривень;

– видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення за зведеним бюджетом зросли на 23,9 % до 455,2 млрд грн, за державним бюджетом – на 25,6% до 426 млрд гривень.

У 2022 році перераховано із державного бюджету трансфертів місцевим бюджетам у сумі 136,8 млрд грн, з яких [41]:

- базова дотація для забезпечення зміцнення податкової спроможності місцевих бюджетів – 16,3 млрд гривень.

За рахунок повернення кредитів до Державного бюджету України за 2022 рік надійшло 12,3 млрд грн, у тому числі до загального фонду – 12 млрд грн.

У 2022 році надано кредитів з державного бюджету у сумі 9 млрд грн, у тому числі з загального фонду – 2,6 млрд гривень.

Отже, у воєнні роки змінено підходи до формування доходної частини Державного бюджету та до його видатків, що відбулося з урахуванням пріоритетів України та необхідності виконання державою її обов'язків.

2.2 Динаміка і структура надходжень і видатків бюджетів територій

Проведена децентралізація дала змогу органам місцевого самоврядування (ОМС) отримати автономні, самостійні, належні фінансові ресурси, які відіграли значну роль в протистоянні воєнній агресії через надання постійної підтримки всім сферам життєдіяльності на рівні територій. Це такі нові види підтримки, як допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка евакуйованого бізнесу, організація укриттів, продовження надання державних послуг на належному рівні.

Однак перші місяці воєнного стану негативно сказалися на фінансовій і матеріальній основі місцевого самоврядування, однак надходження вже відновилися в травні 2022 року і становили 51 млрд грн проти 41 млрд в січні. В грудні надходження становили 62,8 млрд грн [43].

Структура доходів місцевих бюджетів за їх видами свідчить, що найбільш значними були податкові надходження – 70,9%, другі по значимості – трансферти, питома вага яких майже 25% (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Доходи місцевих бюджетів та їх структура в 2022 році

Види надходжень	Сума, млрд грн	Питома вага, %
Податкові надходження	393,5	70,9
Неподаткові надходження	22,0	3,9
Офіційні трансферти	137,0	24,7
Доходи від операцій з капіталом	2,3	0,4
Цільові фонди	0,3	0,1
Усього	555,1	100,0

Укладено та розраховано за даними Міністерства фінансів України

У 2022 році значно зросла частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету: порівняно з 2021 роком на 2%, 2017 роком – на 2,2% (рис. 2.8) [43]. У період 2017-2022 рр. питома вага була найбільшою в 2022 році.

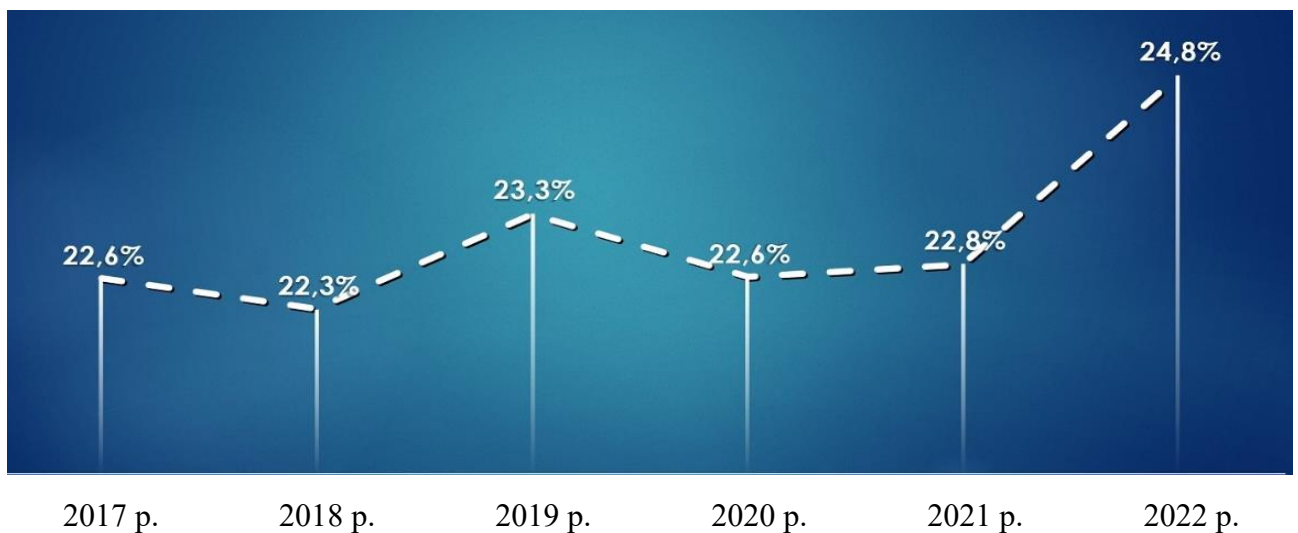
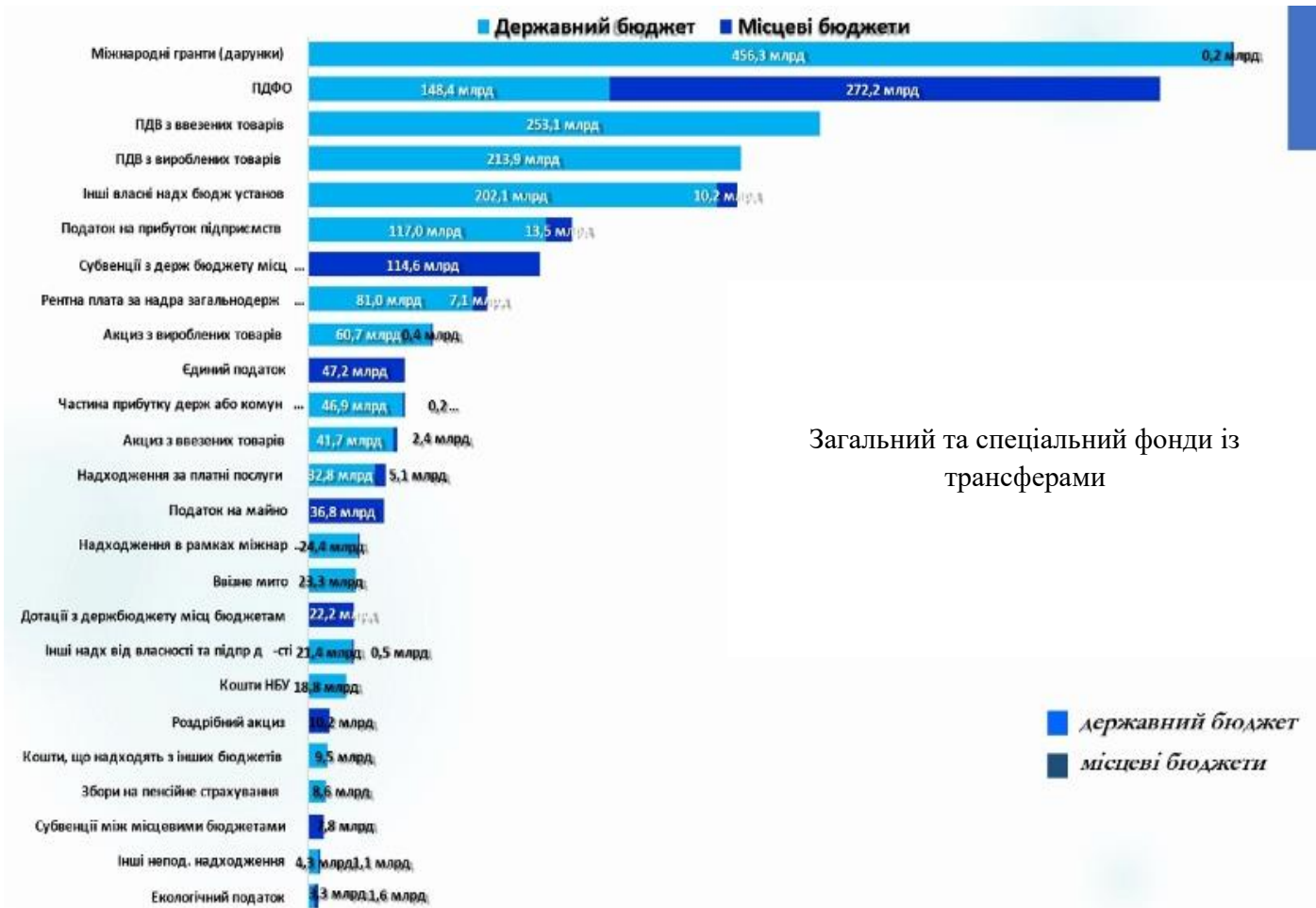

Рисунок 2.8 – Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (без трансфертів)

З найбільших за обсягами надходжень до державного та місцевих бюджетів ключовими у 2022 р. були: податок на додану вартість фізичних осіб (ПДФО), міжнародні гранти, податок на додану вартість (ПДВ) та податок на прибуток (рис. 2.9) [43].

Загальний та спеціальний фонди із трансферами

Рисунок 2.9 – Надходження до державного та місцевих бюджетів у 2022 р.

У структурі надходжень місцевих бюджетів за 2022 р. (загальний та спеціальний фонд із трансфертами) найбільшу питому вагу займає податок на доходи фізичних осіб – 49% (рис. 2.10) [43]. Другим за вагомістю джерелом доходів місцевих бюджетів є субвенції з державного бюджету – 21%. Разом вони становлять дві третини надходжень. Значимою є питома вага ПДФО у структурі доходів загального фонду (без трансфертів), яка становить 67,4%.

Втрати місцевих бюджетів були відчутними через врегулювання ситуації на ринку пального внаслідок скасування загальнодержавного акцизу на пальне (встановлення ставки на рівні 0 євро за 100 літрів) у місцеві бюджети, які з 01.01.2017 р. отримують майже восьму частку (13,44%) від надходжень загальнодержавного акцизу (новий механізм зарахування акцизу з пального через перерозподіл з державного бюджету). Але з відновленням оподаткування нафтопродуктів та встановлення більших акцизних ставок на нафтопродукти

(бензин, дизель і біопаливо 100€/ за 1000 літрів, газ 52 € за 1000 літрів) ситуація з надходженнями до державного та місцевого бюджетів покращиться.

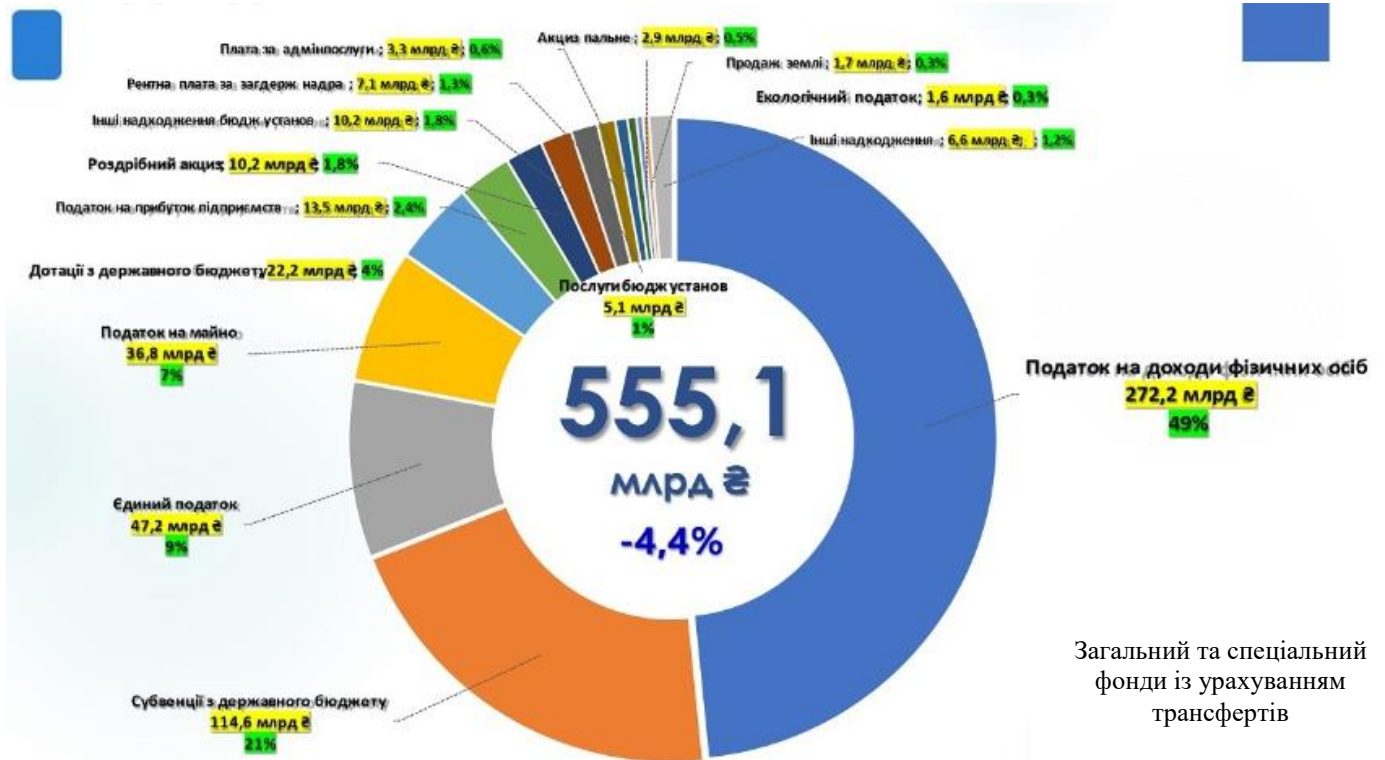

Рисунок 2.10 – Структура доходів місцевих бюджетів в 2022 р. [43]

Доходи територіальних громад за 2018-2022 роки значно зросли (в 13,4 разів), обласні бюджети – незначно, а районні бюджети – зменшилися (рис. 2.11).

Рисунок 2.11 – Доходи в розрізі видів бюджету за 2018-2022 роки [43]

Видатки державного та місцевих бюджетів у галузевому розрізі найбільші були на оборону, далі – на соціальне забезпечення, порядок і безпека та загальнодержавні функції (рис. 2.12) [43]. Житлово-комунальне господарство в повній мірі забезпечується за рахунок власних коштів місцевих бюджетів. Найбільшим напрямом фінансування з місцевих бюджетів залишається освіта як делеговане повноваження. За програмами 2022 року найбільші видатки були на збройні сили України (857,5 млрд грн), закупівлі збройної техніки (242,1), пенсії (232,9) та обслуговування боргу (156,5).

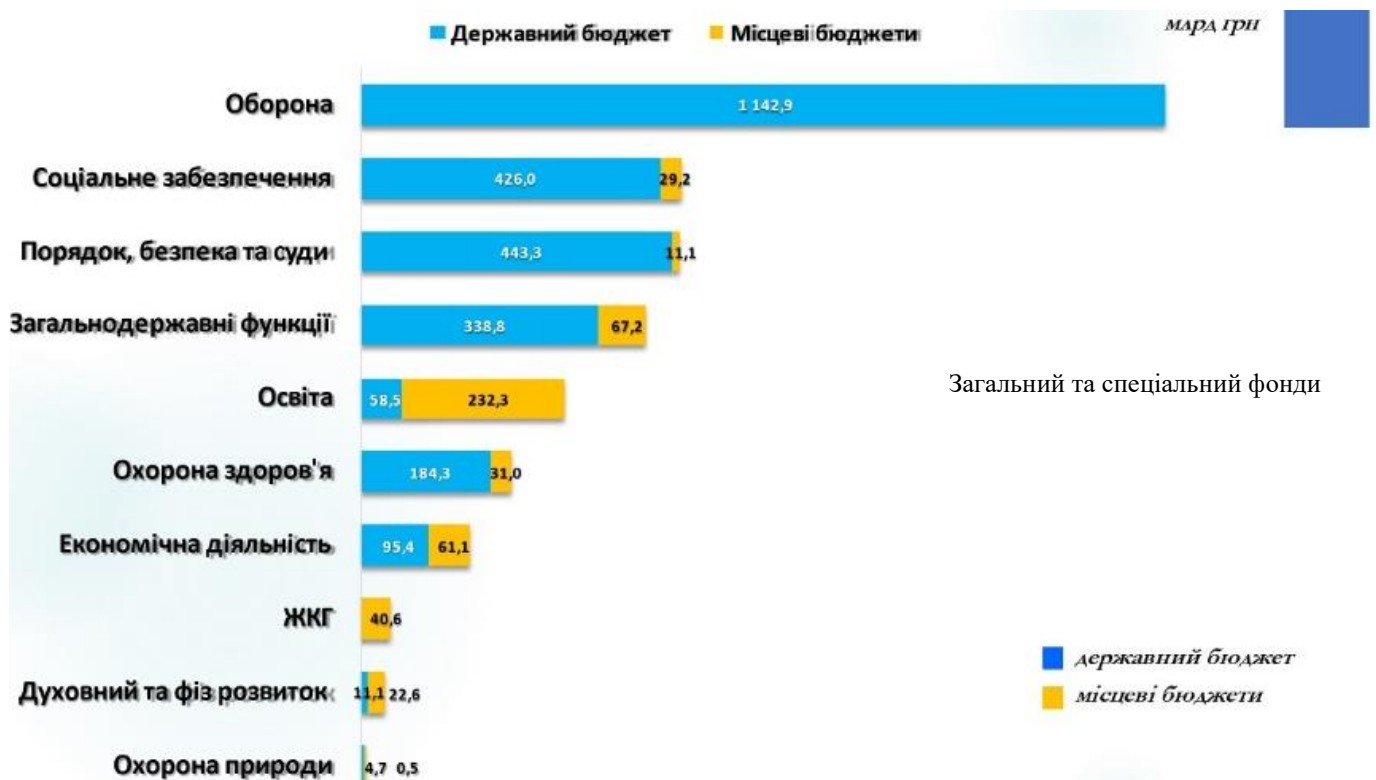

Рисунок 2.12 – Видатки з державного та місцевих бюджетів у 2022 році (загальний та спеціальний фонди)

Податкові новації зумовили зміну динаміки надходжень у 2022 році, зокрема єдиного податку. Надходження податку з доходів фізичних осіб до місцевих бюджетів за 2022 рік завжди знаходились в додатному значенні. Це зумовлено, по-перше, зростанням відрахувань із заробітних плат військовослужбовців, по-друге, свою роль відіграло збільшення нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів – з 60% до 64% з початку 2022 року.

Звісно, ситуація по окремих громадах суттєво відрізняється, що вимагає негайного реагування. Але громади показали, що здатні ефективно розпоряджатися та нарощувати отримані фінансові ресурси, гідно реагувати на непередбачувані виклики та забезпечувати високий рівень надання послуг в будь яких умовах, а також швидко пристосовуватися до нових умов. Громади показали, що бюджети місцевого самоврядування складають основу стійкості місцевих фінансових ресурсів.

2.3 Бюджетні дисбаланси і використання інструментів протидії

Подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів і фінансове вирівнювання є однією з головних цілей державної і регіональної політики щодо зближення рівнів соціально-економічного розвитку територій. Вертикальний фіскальний дисбаланс розглядається як невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального чи місцевого, і обсягами завдань та обов'язків, що на нього покладаються в процесі розподілу компетенції між центральною, регіональною і місцевою владою. Наявність вертикальних дисбалансів означає недостатність фінансових ресурсів і невідповідність їх певному рівню влади для забезпечення суспільних і державних послуг у межах його завдань. Горизонтальні дисбаланси означають різні фінансові можливості територіальних утворень одного рівня.

В умовах воєнних дій в Україні уряд зосереджував увагу на кількох основних пріоритетах в бюджетній сфері, серед них, зокрема : забезпечення в достатніх обсягах потреб сектору безпеки та оборони; утримання на достатньому рівні соціальних стандартів та надання державної допомоги тим, хто її потребує; недопущення різкого недофінансування сфер охорони здоров'я та освіти; забезпечення підтримки бізнесу тощо [37].

Це потребувало нових, відмінних від попередніх, підходів до формування та виконання державного бюджету України, зокрема [37]:

1. Змінено дизайн формування й реалізації бюджетної політики.

Задля забезпечення оперативності й гнучкості прийняття рішень щодо виконання державного бюджету окремі повноваження було передано від Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України (останній отримав повноваження проводити скорочення та перерозподіл бюджетних видатків через резервний фонд із спрямуванням їх для потреб безпеки та оборони). Було спрощено процедури державних закупівель, обмежено публікацію звітності про виконання бюджету тощо. Одночасно відбулося посилення політичного впливу на забезпечення формування й виконання бюджету та збільшення т. зв. ручного управління бюджетом.

2. Здійснювати значне корегування бюджетних показників.

До Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» 14 разів вносилися зміни, внаслідок чого запланована доходна частина зросла на 17,3 % (до 1553 млрд грн), видаткова – збільшилася майже удвічі (до 3037 млрд грн), а граничний обсяг дефіциту державного бюджету зріс у 7,9 разів (до 1497,2 млрд грн) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Дефіцит державного бюджету України в 2021-2023 роках

Складові бюджету	2021 р.	2022 р.		2023 р.
	факт, млрд. грн.	план, млрд. грн.	факт, млрд. грн.	план, млрд. грн.
Доходи	1296,9	1553,0	1787,4	1329,3
Видатки	1491,2	3037,0	2705,4	2580,7
Дефіцит	197,9	1497,2	914,7	1296,5

Укладено за даними Міністерства фінансів України [38; 39; 42]

3. Безпрецедентне зростання дефіциту державного бюджету.

У 2022 р. дефіцит державного бюджету становив майже 19 % від прогнозного ВВП [38]. Було активізовано роботу із залучення пільгових кредитних коштів від міжнародних фінансових організацій (МФО), надано тимчасовий дозвіл на фінансування бюджету за рахунок емісійних коштів Національного банку України (придбано облігацій внутрішньої державної позики на суму 400 млрд грн).

4. Пошук додаткових джерел і механізмів наповнення бюджету.

Було активізовано роботу із залучення кредитних коштів за прийнятною вартістю, грантового фінансування від міжнародних партнерів (від початку повномасштабного вторгнення РФ загальний обсяг отриманих коштів від міжнародних партнерів становив 31,2 млрд дол. США, з яких 45 % – грантові кошти) [37], упровадження ініціатив із залучення коштів фізичних та юридичних осіб на підтримку України. Безпрецедентні за масштабами обсяги допомоги міжнародних донорів дали можливість забезпечити базові потреби держави у здійсненні видатків для підтримки населення та бізнесу, дозволивши максимально повно спрямувати надходження з власних джерел для потреб безпеки та оборони.

5. Надзвичайно високий рівень видатків у сфері безпеки та оборони.

Видатки у сфері оборони, громадського порядку, безпеки та судової влади становили 32,9 % від прогнозного ВВП [38].

6. Вимушене маневрування між необхідністю здійснення першочергових видатків у сфері безпеки та оборони, соціальної підтримки населення та потребою підтримки бізнесу.

Це стосується активізації механізмів підтримки малого і середнього бізнесу через надання податкових пільг та додаткового бюджетного фінансування бізнесу (активізація Державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %», гранти для підтримки сільськогосподарських підприємств тощо).

Виконання державного бюджету в 2022 р. можна характеризувати двояко: спостерігалось як перевиконання визначених Законом показників доходів, які становили 1787,4 млрд грн (+15,1 %, на це суттєво вплинула підтримка з боку міжнародних донорів), так і недовиконання за видатками – 2705,4 млрд грн (на 10,9 % менше від визначеного в Законі) [13; 14; 15]. Проте, порівняно з 2021 р., доходи зросли на 490,5 млрд грн (+37,8 %), видатки – на 1214,2 млрд грн (+81,4 %) (табл. 2.2).

Дефіцит державного бюджету в 2022 р. сягав максимальних за всю історію розмірів (більше 170 млрд грн на місяць). Відповідно до прийнятого

Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік», доходи бюджету в 1329,3 млрд. дол. в 2 рази є меншими за видатки, дефіцит бюджету становить 20,6% валового внутрішнього продукту (ВВП) [42].

Невідповідність доходів і видатків є основним дисбалансом, який потребував використання певного механізму і інструментів, який стає підґрунтям для інших дисбалансів, зокрема горизонтальних. Механізм протидії дисбалансу полягає у передачу місцевій владі доходів від податкових надходжень вищестоящих бюджетів. Державні субсидії і дотації в багатьох країнах забезпечують дуже вагомий частину місцевих бюджетних доходів.

Трансфертна політика була дещо відкорегована Урядом при внесенні змін до державного бюджету, тому субвенцій з державного бюджету були значно нижчі показників минулого року та коливались від 7 до 19 млрд гривень на місяць.

Кошти перерозподіляються здебільшого через обласні бюджети, які значною мірою виконують функції за рахунок субвенцій з державного бюджету. На рис. 2.13 показана певна залежність різних рівнів місцевого самоврядування від трансфертів з державного бюджету при виконанні ними повноважень. Трансферти використано як інструмент протидії дисбалансам.

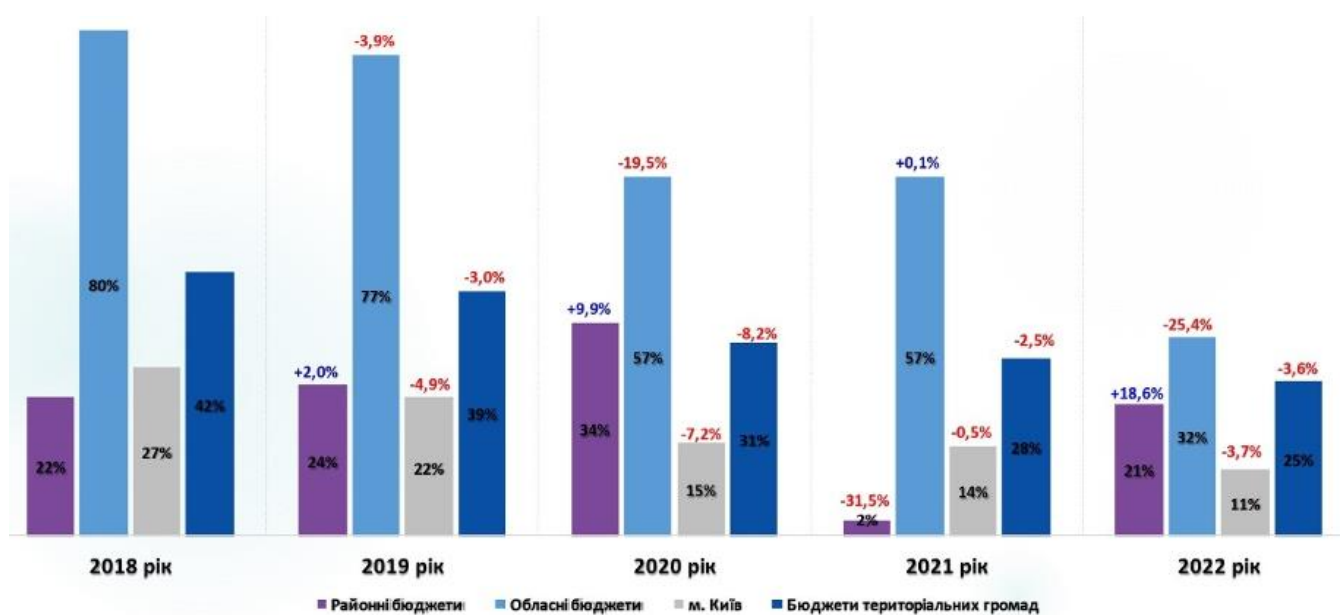

Рисунок 2.13 – Частка трансфертів з доходів державного бюджету до бюджетів інших рівнів (загальний та спеціальний фонди) [43]

Звісно, левову частку в трансфертах займають саме цільові трансферти (субвенції) – 83%. Дотації становлять лише 17%. Це свідчить про значну залежність місцевих бюджетів від цільових трансфертів з державного бюджету та низьку автономність щодо розпоряджання коштами, отриманими з державного бюджету, адже субвенції мають цільовий характер та не дають змоги органам місцевого самоврядування вільно розпоряджатися такими коштами. Це в свою чергу знижує самостійність місцевих бюджетів.

Загальні показники виконання місцевих бюджетів за 2022 рік відображені на рис. 2.14 [43]. З наведених даних видно, що темпи росту надходжень за регіонами різні.

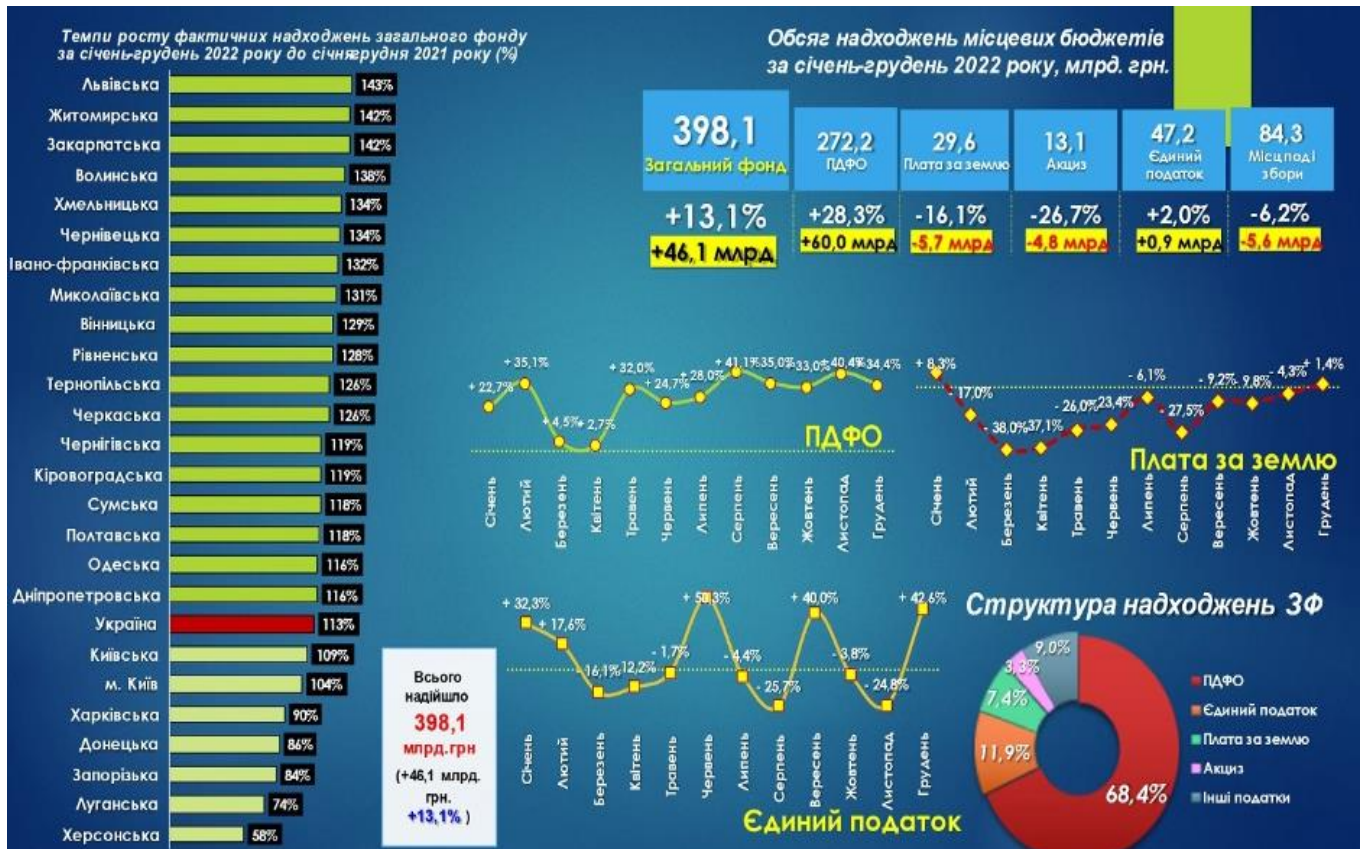

Рисунок 2.14 – Показники виконання місцевих бюджетів у 2022 році

Дані щодо помісячної динаміки доходів та видатків місцевих бюджетів у 2022 році свідчать, що загальний показник по місцевих бюджетах протягом року завжди був в додатному значенні.

При виснаженні внутрішнього фінансового потенціалу внаслідок воєнних дій та закриття міжнародного ринку капіталів, вагомим засобом підтримки бюджету стало надходження пільгового іноземного фінансування. За 2022 р. до бюджету залучено 31,1 млрд. дол. Основними донорами, які надали грантову допомогу Україні, стали: США (12 млрд. доларів), Німеччина (1,2 млрд. євро), Великобританія (0,13 млрд.) та ЄС (0,7 млрд. євро). А основними кредиторами були: ЄС (7,2 млрд дол.), МВФ (2,7 млрд дол.), Канада (1,9 млрд), Світовий банк (1,4 млрд), Великобританія (0,9 млрд), ЄІБ (0,7 млрд) [44].

Чисте внутрішнє фінансування з урахуванням НБУ в 2022 становило 289 млрд грн або 6% ВВП. Без участі НБУ чисте фінансування зменшується до -103,1 млрд грн (табл. 2.3). Через обмеженість внутрішніх джерел покриття дефіциту з початку війни застосовувалося монетарне фінансування бюджету, обсяг якого на кінець року досяг 400 млрд грн або 8,4% ВВП [38].

Таблиця 2.3 – Показники фінансування дефіциту бюджету з внутрішніх джерел у 2021 і 2022 роках, млрд грн.

Показники внутрішнього фінансування	2021 р.	2022 р.
Валове внутрішнє позичкове фінансування, за всіма категоріями кредиторів, у тому числі	418,7	697,2
фінансування від НБУ	0,0	400,0
фінансування від інших внутрішніх кредиторів	418,7	297,2
Чисте внутрішнє позичкове фінансування (без урахування погашення боргу) за всіма категоріями кредиторів	71,2	288,8
Чисте внутрішнє позичкове фінансування за виключенням НБУ	83,2	-103,1

Розраховано на основі даних Мінфіну України

Частка емісійних ресурсів НБУ в складі позичкових джерел фінансування дефіциту становила 30,5%. На фоні монетизації дефіциту відбулося прискорення інфляції з 10,7% у лютому 2022 до 26,6% у кінці року [37]. Але драйверами прискорення інфляції стали також руйнування виробничої бази і дисбаланси між попитом і пропозицією на внутрішніх ринках, знищення фізичної інфраструктури і здорожчання певних компонентів виробництва й обігу продукції, девальвація гривні та підвищення цін імпортованих товарів.

У 2023 році Уряд не планує використовувати емісійні джерела фінансування дефіциту і розраховує на масштабне зовнішнє фінансування бюджету – в сумі 37-39 млрд дол. США [40]. Мобілізація зовнішніх ресурсів дозволяє покривати критичні потреби країни, але й опосередковує збільшення зовнішнього боргового навантаження. За оцінками НБУ, потреба у зовнішньому фінансуванні на 2024 рік буде не набагато меншою – 37 млрд дол. (3,1 млрд дол./міс) [44]. Частина з цих коштів на наступний рік пообіцяла надати Єврокомісія у рамках 50 млрд дол. Ukraine Facility на 2024-2027 роки.

Продаж державних облігацій внутрішнім інвесторам мав би стати вагомим джерелом фінансування бюджетного дефіциту в Україні. Так, в США розміщення державних облігацій на внутрішньому ринку дозволило покрити 46% бюджетного дефіциту під час II світової війни.

На жаль, в Україні внутрішнє фінансування від комерційних кредиторів є від'ємним і виснажує бюджет. Середня ставка за ОВДП на первинному ринку у грудні 2022 р. становила 20,8% річних. І хоча реальна дохідність ОВДП й залишалася від'ємною щодо інфляції *ex post* і слабо додатною щодо інфляції *ex ante*, вона помітно перевищувала ставки фінансового ринку України, не пов'язані з директивними (облікова ставка і ставка за депозитними сертифікатами). Так, середня ставка за строковими гривневими депозитами фізичних осіб у банках коливалася від 11% до 14% річних (в залежності від строковості).

Основною причиною низького попиту на ОВДП є наявність конкуруючого інструменту, пропонованого НБУ банкам – депозитних сертифікатів. З червня 2022 ставку за сертифікатами «овернайт» встановлено на рівні 23% річних, а в 2023 р. планується запровадження строкових сертифікатів з дохідністю 25%.

Європейський центральний банк також сплачує своїм банкам до 2% річних за депозитними сертифікатами. Але ця проблема вже привертає серйозну увагу вчених, які підкреслюють: таким чином центральні банки, маючи монопольне право на емісію грошей і отримуючи прибутки, самовільно перерозподіляють ці прибутки на користь приватних банків. Але ж законодавство вимагає від центральних банків повністю перераховувати свій прибуток до бюджету. Альтернативним способом зв'язування надлишкової

ліквідності банків без додаткових втрат бюджету, на нашу думку, є відмова від депозитних сертифікатів і підвищення нормативів обов'язкового резервування.

Отже, суттєве перевищення дохідності штучних інструментів НБУ над дохідністю державних облігацій свідчить про нерозуміння чи неврахування Національним банком основоположних потреб воюючої країни. Очевидно, що запобігання ослабленню державних фінансів у період екзистенціальної боротьби з ворогом вимагає гармонізації монетарної та фіскальної політик для уникнення непродуктивних втрат бюджету (через виплату високих відсотків за ОВДП і недоотримання прибутку НБУ).

Крім того, в умовах воєнних дій постає питання відзначеного дисбалансу між рівнями розвитку різних громад, необхідність його врегулювання для забезпечення стабільного стану, відновлення пошкодженої інфраструктури, чітке розмежування повноважень між всіма рівнями, підтримка демократичності прийняття рішень.

Висновки до розділу 2

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» закладено підходи до його формування, а виконання вже відбувалося в умовах воєнного стану. Це спричинило безпрецедентне зниження ВВП (-30,3% згідно з прогнозом НБУ) та зростання індексу споживчих цін (26,6 %), скорочення обсягів зовнішньої торгівлі та недоотримання валюти, значний бюджетний дефіцит та зростання державного боргу.

У 2022 році Державний бюджет України отримав 1787,4 млрд грн, що на 37,8 % більше, ніж за 2021 рік, і на 234,4 млрд грн більше, ніж заплановано. Перевиконання обумовлено надходженнями від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. У 2023 році доходна частина запланована в меншому розмірі – на 223,7 млрд грн.

Структура доходів значно змінилася, порівняно з 2021 р. Доходна частина бюджету 2022 р. формувалася з податкових надходжень (їх частка – 53,1%), неподаткових (19,4%) і офіційних трансферів (26,9%, з них гранти – 21,7%).

Надходження за статтями доходу теж змінилися і через уведені пільги, і від'ємні значення по окремих, зокрема мита, як свідчить щомісячна динаміка.

Видатки Державного бюджету України за 2022 рік становили 2705,4 млрд грн, що на 81,4%, більше ніж за 2021 рік. Однак план не виконано на 331,6 млрд грн. У 2022 році значні видатки направлені на оборону (42,2%), соціальний захист та забезпечення (16,4%), громадський порядок, безпеку та судову владу (15,7%), що є оправданим в умовах війни. У 2023 році заплановано видатки менше і плану і факту 2022 року.

Отже, як інструмент протидії дисбалансу державного бюджету обрано зменшення його дефіциту за рахунок зменшення видатків.

Дисбаланс доходів і видатків є очевидним і за даними територіальних бюджетів. Так, у 2022 році доходи місцевих бюджетів становили 555,1 млрд грн, з них основними є податкові надходження – 70,9% (з них 49% – податок на доходи фізичних осіб), другі по значимості є трансферти – майже 25%. Збільшення доходів обумовлено податковою новацією – з 2022 року введено єдиний податок, крім того, значним є і ПДФО від військових, а також збільшення нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів – з 60% до 64%.

Подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів і фінансове вирівнювання є однією з головних цілей державної і регіональної політики. У 2022 році щодо цього зроблено наступне: змінено дизайн формування й реалізації бюджетної політики; здійснено значне корегування бюджетних показників (14 разів вносилися зміни); пошук додаткових джерел і механізмів наповнення бюджету та інше. Але розмір дефіциту в 2022 році є значним. У бюджеті 2023 року заплановано дефіцит в 20,6% від валового внутрішнього продукту. За прогнозом у 2025 році – 100% ВВП.

Як інструмент протидії дисбалансам використано трансферти до бюджетів нижчого рівня. Найбільше зросли доходи територіальних громад, обласні бюджети – незначно, а районні бюджети – зменшилися. Значною є різниця і по регіонам, і по окремим громадам. Тому головне – мати аналітичну базу достатньої глибини щодо усунення дисбалансів. Наприклад, і щодо зовнішнього, і внутрішнього фінансування. Зовнішнє фінансування є значним у доходній частині. Треба сконцентруватися на внутрішньому фінансуванні.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ДИСБАЛАНСАМИ В УКРАЇНІ

3.1 Концепція управління бюджетними дисбалансами та інструментів протидії

Управління бюджетними дисбалансами здійснюється на державному і територіальному (регіональному, місцевому) рівнях, оскільки на цих рівнях формуються доходна і витратна частини бюджету. Виходячи з визнаних форм управління бюджетом, зокрема його видатками [29, с. 16], нами визначено такі щодо бюджетних дисбалансів (рис. 3.1).

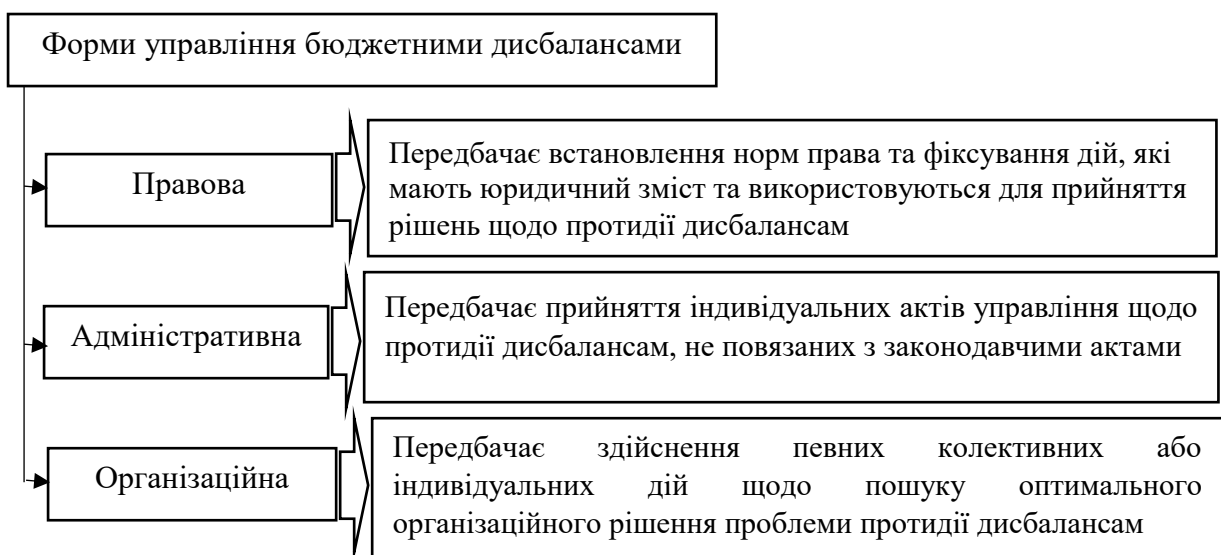

Рисунок 3.1 – Форми управління бюджетними дисбалансами в рамках управління бюджетом

Слід зазначити, що ці форми можуть використовуватися на всіх рівнях управління відповідно проведеної реформи адміністративної та фіскальної децентралізації, яка покликана подолати незбалансованість повноважень і фінансових ресурсів між різними рівнями влади та самоврядування. В ході її практичної реалізації виявилось, що фінанси, пов'язані з управлінням та наданням суспільних благ і послуг на регіональному та місцевому рівнях мають ще й власні дисбаланси.

З огляду на це, питання обґрунтування концепції управління бюджетними дисбалансами, формування відповідної політики, механізму та інструментарію протидії цим дисбалансам є важливою прикладною проблемою, особливо в умовах воєнного стану.

Необхідність саме такої політики визначається відсутністю уваги суб'єктів публічного управління в Україні на територіальному рівні до питань бюджетних дисбалансів, функціональною неузгодженістю адміністративно-фіскальної децентралізації із заходами податкової політики, досягненням межі фіскальної результативності окремих податків, які формують доходну частину місцевих бюджетів. Політика управління (протидії) бюджетними дисбалансам має специфічну предметну область і відповідно пріоритети і завдання [45].

Перше положення політики протидії бюджетним дисбалансам стосується предметної області: ця політика є комплексним продуктом державних органів та органів місцевого самоврядування, який комбінує інструменти різних функціональних політик (на чолі з фіскальною), які направлені на подолання передумов виникнення таких дисбалансів на державному і територіальному рівнях публічних фінансів.

Друге положення стосується пріоритетних завдань політики (рис. 3.2).

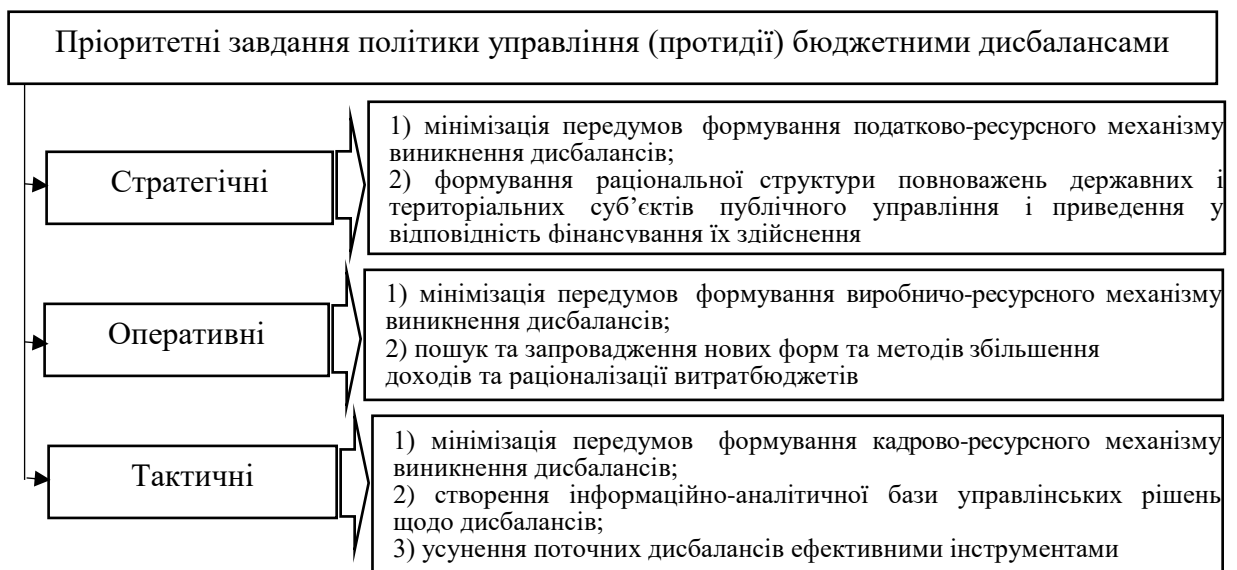

Рисунок 3.2 – Пріоритетні завдання політики управління бюджетними дисбалансами

Третє положення стосується механізмів реалізації політики (рис. 3.3), а саме таких, як адміністративний, економічний, фінансовий, інформаційно-аналітичний, за якими визначено напрями удосконалення інструментів протидії бюджетним дисбалансам, які направлені на подальші реформи, підвищення ефективності політик і певних заходів.

Рисунок 3.3 – Механізми реалізації політики управління бюджетними дисбалансами та інструменти протидії

У багатьох країнах світу, в тому числі Україні, зазвичай бюджетний дисбаланс щодо невідповідності доходів і витрат (бюджетний дефіцит) на рівні країни традиційно усувається інструментами фінансового вирівнювання: по-перше, збільшення доходів бюджету, по-друге – зменшення витрат (рис. 3.4). Однак використання таких інструментів, за міжнародним досвідом, викликає процеси можливого спаду розвитку і економіці і соціумі через зниження сукупного попиту з боку бізнесу, населення і загалом з боку держави. У бізнесі при збільшенні розміру податків починаються процеси тінізації, зменшення рівня соціального забезпечення може викликати незадоволення в суспільстві.

Рисунок 3.4 – Традиційне використання інструментів для усунення дисбалансу бюджету

Щодо інструментів зменшення видатків, то за досвідом України, були спроби запровадження Урядом жорсткої економії видатків бюджету, зокрема щодо зменшення дефіциту сектору загального державного управління. Визнано, що забезпечити злам зазначених негативних тенденцій зможе лише нова якість бюджетно-податкової політики. Ще в 2014 році здійснено спробу розроблення та запровадження нової моделі бюджетно-податкової політики.

З новітніх тенденцій – в грудні 2021 року на конференції «Міжнародний та український досвід реформування прямих податків» розглянуто нову податкову реформу в Україні [46]. За кілька днів до конференції Комітет з питань фінансів, податкової та митної політики ВРУ анонсував податковий законопроект, який передбачає зниження оподаткування доходів фізичних і юридичних осіб, а також запровадження податку на виведений капітал за польською моделлю. Суть проєкту – знизити податкове навантаження шляхом об'єднання трьох обов'язкових платежів (єдиного соцвнеску, податку на доходи фізосіб та військового збору) в єдину ставку ПДФО – 30%, з поступовим

зниженням на 1% кожного року – до 25%. За даними голови Комітету, в 2021 році бюджет отримав додатково 30 млрд. грн. від податкових нововведень. Надалі планувалося в 2022 році реформувати оподаткування праці та корпоративний податок.

Напрями реформування слід вважати вірними, оскільки спрямовані на підвищення справедливості оподаткування, усунення дисбалансу (в тому числі дисбалансу справедливості, пов'язаного, зокрема з неоптимальним розподілом податкового навантаження), що виник в силу тих чи інших причин, усунення корупційних пілг та зниженого оподаткування для великого бізнесу.

На нашу думку, подальшими кроками щодо бюджетно-податкової політики є формування складових її новітньої моделі, метою якої є подолання дисбалансів у бюджетній сфері. Такими складовими, за обґрунтуванням фахівців Національного інституту стратегічних досліджень [47], які систематизовані нами в даній роботі щодо їх актуалізації в сучасних умовах воєнних дій, повинні бути: вдосконалення інституційного середовища функціонування бюджетно-податкової системи; формування оптимальної структури видатків бюджету; збільшення частки капітальних видатків бюджету; підвищення прозорості в управлінні державними фінансами та ефективності їх розподілу і використання; посилення контролю за сплатою податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджету; запровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет»; розширення прав місцевих органів влади, зміцнення їх бюджетної самостійності та визначення відповідальності (остання складова направлена на подальшу реалізацію реформи бюджетної децентралізації).

Нами також уточнено інструменти реалізації новітньої моделі бюджетно-податкової політики відповідно її складових (рис. 3.5), формулювання яких націлює на певні заходи, які необхідно реалізовувати Кабінетом Міністрів України спільно з профільними міністерствами.

На усунення територіальних дисбалансів (на рівні регіонів) сприятиме запровадження карти самодостатності регіону відповідно методики визначення

її рівня для корегування параметрів їх державної підтримки [48].

Рисунок 3.5 – Складові новітньої моделі бюджетно-податкової політики та інструменти її реалізації

Підвищення ефективності бюджетно-податкової політики має забезпечуватися шляхом досягнення інституційної симетрії, додержання принципів фіскальної справедливості та відповідальності, що уможливить збалансування бюджетних потоків, а отже їх усунення наявних дисбалансів.

Отже, сучасний стан державного та територіальних бюджетів зумовлюють необхідність удосконалення фінансової, зокрема бюджетно-податкової політики, у тому числі підвищення стимулюючої функції бюджетної системи за рахунок регульованого обсягу дефіциту бюджету як результату дисбалансу доходів і видатків. Від своєчасності та рівня обґрунтованості рішень щодо допустимого обсягу дефіциту, можливих джерел фінансування спричиненого ним розриву у доходах і видатках бюджету залежить збалансованість державних фінансів та функціональна спроможність бюджетної системи.

3.2 Інструментарій управління бюджетними дисбалансами у воєнних умовах

Розбалансованість державного бюджету щодо доходів і видатків є головним вертикальним дисбалансом, який спричиняє вертикальні дисбаланси на регіональному рівнях, а також горизонтальний дисбаланс щодо цих територій. Вертикальний дисбаланс на державному рівні впливає на розмір дефіциту державного бюджету та рівень державного боргу, а це є найбільш вагомими складовими, що визначають фінансову стійкість країни.

Бюджет нашої держави вже тривалий час є дефіцитним. Дефіцит бюджету характеризується перевищенням видатків бюджету над його доходами та є досить небезпечним для економіки будь-якої країни. Тому необхідні відповідні методи оцінки впливу, причин виникнення та наслідків, а також ефективних дій з боку влади щодо регулювання та управління бюджетним дефіцитом. Дефіцит бюджету є одним із дієвих об'єктів державної фінансової

політики регулювання збалансованості бюджету, що значним чином впливає на темпи економічного зростання, стан бюджетної та боргової стійкості, результативність структурних перетворень в економіці та соціальній сфері.

У більшості країн світу, у тому числі в Україні, бюджетні дефіцити набули хронічного характеру, що сприяло поглибленню фінансової нестабільності. Вони дають поштовх інфляційним процесам і відволікають значні обсяги фінансових ресурсів з приватного сектору. Не контрольованість і зняття питання про бюджетне обмеження дефіциту є причиною погіршення фінансової дисципліни у країні та поглиблення фінансової безвідповідальності урядів [49, с. 210].

Передусім одним із ключових кроків має стати повноцінне середньострокове планування бюджетних показників (3-5 років), а також закріплення граничних норм бюджетної незбалансованості (на рівні 3%) [50]. Важливим є також оптимізація боргової політики щодо залучення кредитів і переорієнтація на внутрішні позики, оскільки щороку борговий тиск збільшується та суттєво впливає на бюджетний дефіцит. Невідкладним є перегляд податкової реформи, затвердження нових положень, спрямованих на зменшення податкового тиску на малі підприємства та скасування численних неефективних зборів; продовження пенсійної реформи, суть якої має полягати в скороченні дефіциту Пенсійного фонду України тощо. Реалізація цих, а також інших заходів може сприяти послідовному зменшенню дефіциту бюджету, стабілізації економічної ситуації в Україні та зміцнення фінансової безпеки держави [51, с. 183].

У новій редакції Бюджетного кодексу від 19.11.2023 р. наводяться 4 види джерел фінансування бюджетного дефіциту:

1) Кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень (операції, пов'язані з отриманням державою позик на умовах повернення, платності та строковості для фінансування державного бюджету).

2) Кошти від приватизації державного майна (відчуження майна, що перебуває в державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці

Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями). До таких належать: надходження від покупців за подання заяви на приватизацію; кошти від збору за реєстрацію покупців для участі в аукціоні, конкурсі; суми штрафних санкцій за несвоєчасні розрахунки за придбані об'єкти приватизації; надходження від продажу патентів на право оренди приміщень; відсотки, нараховані на суму відстрочених платежів тощо.

3) Повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу / пред'явлення цінних паперів.

4) Залишок бюджетних коштів загального фонду – використовується для фінансування дефіциту бюджету якщо його обсяг на кінець попереднього бюджетного періоду перевищив обсяг оборотного залишку коштів відповідного бюджету.

Отже, запозичення є переважним джерелом усунення дефіциту бюджету.

Наразі, в воєнні роки, Україна живе в борг. У 2023 році залучення зовнішньої бюджетної допомоги є суттєвим. Недостатність доходної частини в українському бюджеті закривають США та ЄС: 73,5% видатків українського бюджету фінансують закордонні партнери. Кошти надходять відповідно до графіку, що підвищує прогнозованість бюджетних видатків і зменшує ризики розривів у ліквідності на Єдиному казначейському рахунку, притаманні 2022 р. Решта 26,5% – це облігації внутрішніх державних позик України (ОВДП), розміщені на аукціонах.

У структурі зовнішнього фінансування: 70,8% – це пільгові кредити та гарантії, 29,2% – гранти (безповоротна допомога, переважно від США).

Топ-3 партнерів за обсягами фінансування у 2023 році не змінився: ЄС (11,4 млрд дол.), США (7,2 млрд дол.), МВФ (3,6 млрд дол.). На їх частку припадає 88% всього зовнішнього фінансування (в 2022 р. – 71%) [44].

Однак слід звернути увагу на зменшення частки безповоротної зовнішньої допомоги. Якщо за підсумками минулого року вона складала 44%, то зраз скоротилась до менш ніж 30%.

Обернена сторона необхідності фінансування неринкового дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх кредитів – зростання державного боргу, обсяг якого зріс до 4071,68 млрд грн (Додаток А). Так, це кредити, які надаються на надзвичайних пільгових умовах із довгостроковою відстрочкою платежу та, як у випадку макрофінансової допомоги від ЄС, із погашенням процентної ставки. Втім, це боргові зобов'язання, залучення яких має свої ліміти. За прогнозом МВФ, державний борг на кінець 2023 року сягне 88% ВВП (проти 78,5% у 2022 році), досягнувши максимуму у 2025 році – близько 100% ВВП [42].

Тому головним пріоритетом на найближчі роки стануть питання зменшення зовнішнього боргового навантаження, які можливі за рахунок таких напрямів:

- боргова реструктуризація у рамках наступних раундів;

- розвиток ринку ОВДП;

- активні операції з державним боргом;

- стягнення конфіскованих російських активів або, принаймні до моменту вироблення сильної юридичної позиції, платежів за їх користування.

З означених інструментів ОВДП є ключовим інструментом для залучення фінансових ресурсів. Відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», облігації внутрішніх державних позик – це державні фінансові інструменти, які розміщуються лише на внутрішньому фондовому ринку. Дані цінні папери підтверджують зобов'язання України відшкодувати власникам облігацій їхню номінальну вартість та виплачувати дохід відповідно до умов їхнього емітентства [52].

Фінансування державного боргу шляхом емісії державних облігацій передбачає менші витрати в порівнянні з привласненням коштів через банківські кредити. Саме тому, для України державні боргові цінні папери виступають головним інструментом для покриття державного боргу та, як свідчить досвід зарубіжних країн, виступають найбільш ліквідними та найнадійнішими видами капіталовкладень, які є привабливими для банків, компаній та населення.

Основні переваги державних боргових цінних паперів, на відміну від отримання державою кредитів [49]:

різноманітність форм державних облігацій, що дає можливість вибору належного фінансового інструмента залежно від конкретної ситуації;

можливість розподілу зобов'язань шляхом їх розподілення між різними інвесторами, що сприяє диверсифікації;

розширене коло інвесторів (емісія державних облігацій орієнтована лише на позичальників);

можливість розміщення державних облігацій не лише на первинному, але й на вторинному ринку цінних паперів;

проведення емісії відповідно до умов, визначених державою.

Для оцінки обігу державних облігацій варто зосередитися на аналізі ринку облігацій внутрішніх та зовнішніх державних позик. Динаміка розміщення облігацій внутрішніх державних позик на первинному ринку цінних паперів в Україні за 2018-31.07.2023 роки представлена на табл. 3.1.

Таблиця 3.1 – Динаміка розміщення ОВДП на первинному ринку цінних паперів в Україні за 2018-31.07.2023 рр.

Рік	Розміщення ОВДП на первинному ринку, млн. грн.	Кошти, залучені до державного бюджету	
		млн. грн.	%
2018	65127,79	65127,79	100
2019	227551,81	227551,81	100
2020	265668,72	258828,72	97,43
2021	309719,48	287896,18	92,95
2022	594384,51	164384,51	27,66
31.07.2023	227418,12	227418,12	100

Укладено за даними [53]

Із даних табл. 3.1 видно, що у період з 2018 по 31.07.2023 рік спостерігається постійна зростаюча тенденція розміщення облігацій внутрішніх державних позик на первинному ринку цінних паперів України. В останні роки відзначався значний приріст обсягів розміщених державних облігацій, зокрема, у 2020 році обсяг ОВДП досяг 265 668,72 млн грн, а в 2022 році ця цифра

зросла до 594 384,51 млн грн. Серед різних напрямків використання коштів, отриманих від розміщення облігацій внутрішніх державних позик на первинному ринку державних цінних паперів, велику вагу мають кошти, що спрямовуються до державного бюджету. У 2022 році частка коштів, залучених через розміщення ОВДП та призначених для державного бюджету, зменшилася до 27,66% порівняно з попереднім роком. Це зумовлено передусім початком повномасштабної війни та потребою залучення коштів для забезпечення фінансової оборони України. Станом на 31.07.2023 року розміщення ОВДП на первинному ринку становило 227418,12 млн грн. Всі кошти від розміщення ОВДП залучені до державного бюджету.

Важливо відзначити, що облігації внутрішніх державних позик можуть бути розміщені на первинних ринках як у національній, так і в іноземній валюті. Значний ріст обсягів розміщення ОВДП на вітчизняних біржових ринках став можливим, головним чином, через воєнно-політичний конфлікт. Така ситуація викликала сумніви як серед внутрішніх, так і серед зовнішніх інвесторів щодо вкладання їх вільних фінансових ресурсів у зв'язку з невизначеністю перспектив щодо повернення вкладених коштів та отримання прибутку. Це стало результатом нестабільності економічної ситуації в Україні та ймовірності її подальшого погіршення.

З метою аналізу державних облігацій було розглянуто динаміку середньозваженої дохідності випущених ОВДП на первинному ринку (рис. 3.6).

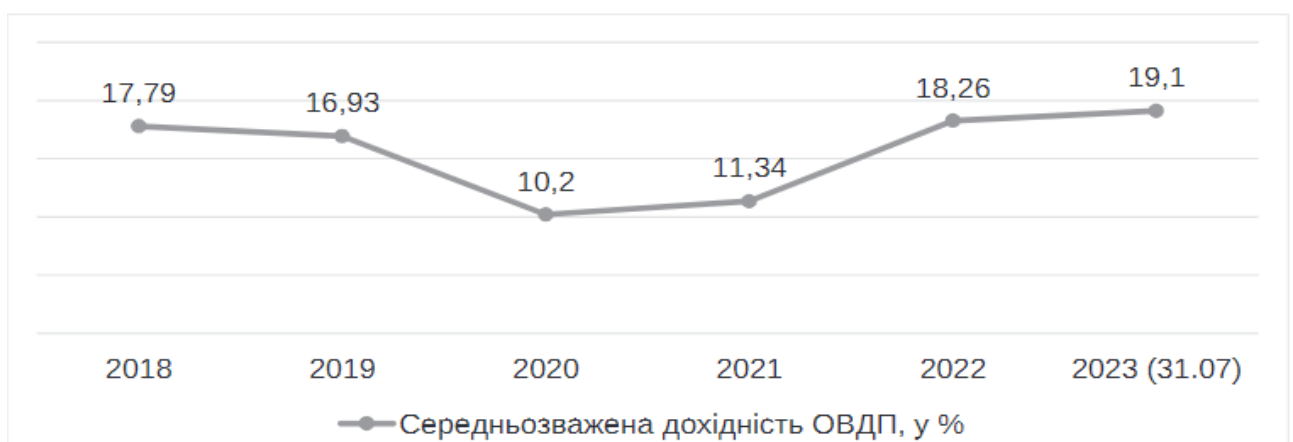

Рисунок 3.6 – Динаміка середньозваженої дохідності ОВДП в Україні, %
Побудовано за даними [53]

З даних рис. 3.6 видно, що у 2018 році середньозважена дохідність облігацій внутрішніх державних позик становила 17,79%. Протягом двох наступних років цей показник зменшився на 7,59%. Але з 2020 по 2022 рік, відзначається зростання дохідності ОВДП на 7,63%. Одним з головних факторів, що впливають на дохідність ринку державних облігацій, є рівень дефіциту держбюджету. Це обумовлено тим, що зі зростанням дефіциту держбюджету також збільшується відсоткова ставка дохідності облігацій. Також слід зазначити, що облікова ставка Національного банку України є ще одним фактором, що впливає на дохідність державних облігацій. Зниження облікової ставки призводить до зменшення дохідності облігацій. На сьогоднішній день можемо спостерігати протилежну ситуацію, оскільки протягом останніх років середньозважена дохідність ОВДП зростала та досягає 18,26% у 2022 році. Станом на 31.07.2023 року даний показник зріс до 19,1%. Підвищення дохідності облігацій внутрішніх державних позик протягом останнього року, насамперед, пояснюється зростанням актуальної потреби держави у залученні фінансових ресурсів та підвищенням облікової ставки Національним банком України. Основні боргові інструменти включають кредитні угоди та облігації зовнішньої державної позики (ОЗДП). Уряд використовує різноманітні засоби для здійснення зовнішніх запозичень, проте особливий акцент робиться на облігаціях зовнішньої державної позики (ОЗДП). Станом на кінець 2022 року, частка ОЗДП складала 53% зовнішнього боргу (рис. 3.7).

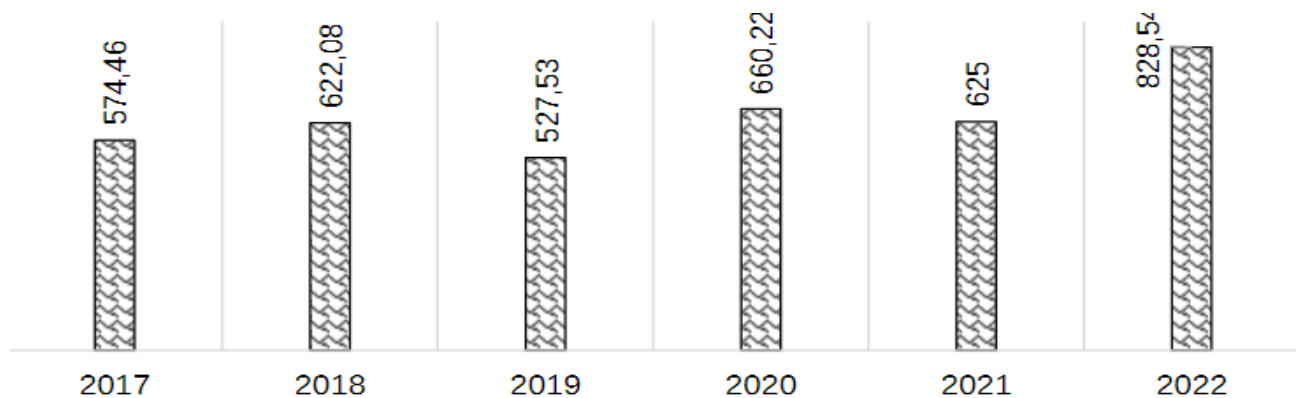

Рисунок 3.7 – Обсяг торгів облігаціями зовнішньої державної позики за 2018-2022 рр., млрд грн.

Побудовано за даними [54]

В умовах воєнного стану в країні виникає необхідність у пошуку альтернативних шляхів залучення фінансових ресурсів, що, в свою чергу, допоможе поповнити державний бюджет для підтримки Збройних Сил України, економіки та протистояння агресору. Один із методів, що допомагає залучити додаткові кошти, є випуск військових облігацій внутрішніх державних позик, назва яких вже вказує на ціль їх розміщення. Військові облігації є конкретним підвидом ОВДП, і гроші, отримані від їх продажу, використовуються для фінансування оборонних та соціальних потреб держави в умовах воєнного конфлікту [51]. Повернення коштів, одержаних у рамках позики, і виплата доходу здійснюються шляхом втручання Національного банку України.

Крім цього, слід відзначити, що доходи фізичних осіб від інвестування в військові облігації не підлягають оподаткуванню. Придбання громадянами військових облігацій допомагає виявити їхню підтримку Збройних Сил України та виражає їхню готовність боротися за незалежність та територіальну цілісність України.

Аналіз сукупного обігу державних облігацій на ринку цінних паперів показав, відповідно до даних НКЦПФР, що обсяг торгів державними облігаціями України протягом 2017–2020 років демонстрував постійну позитивну динаміку. Наприклад, у 2020 році цей показник збільшився на 31,1% в порівнянні з попереднім роком, досягнувши значення 826 млрд. грн. Протягом цих 4 років також відбувалося збільшення обсягу торгів державними облігаціями на ринку цінних паперів. Наприклад, у 2017 році цей показник склав 54,65%, тоді як у 2020 році зріс до 82,52% [55]. Можна відзначити, що протягом 2021–2022 років спостерігається зростання як загального обсягу торгів на ринку цінних паперів, так і обсягу торгів державними облігаціями України зокрема.

З наведеної структури обсягів торгів у розрізі фінансових інструментів на ринку цінних паперів України у період з 2017 по 2022 рік видно (рис. 3.8), що найбільш значущими за обсягом торгів були саме операції з державними облігаціями.

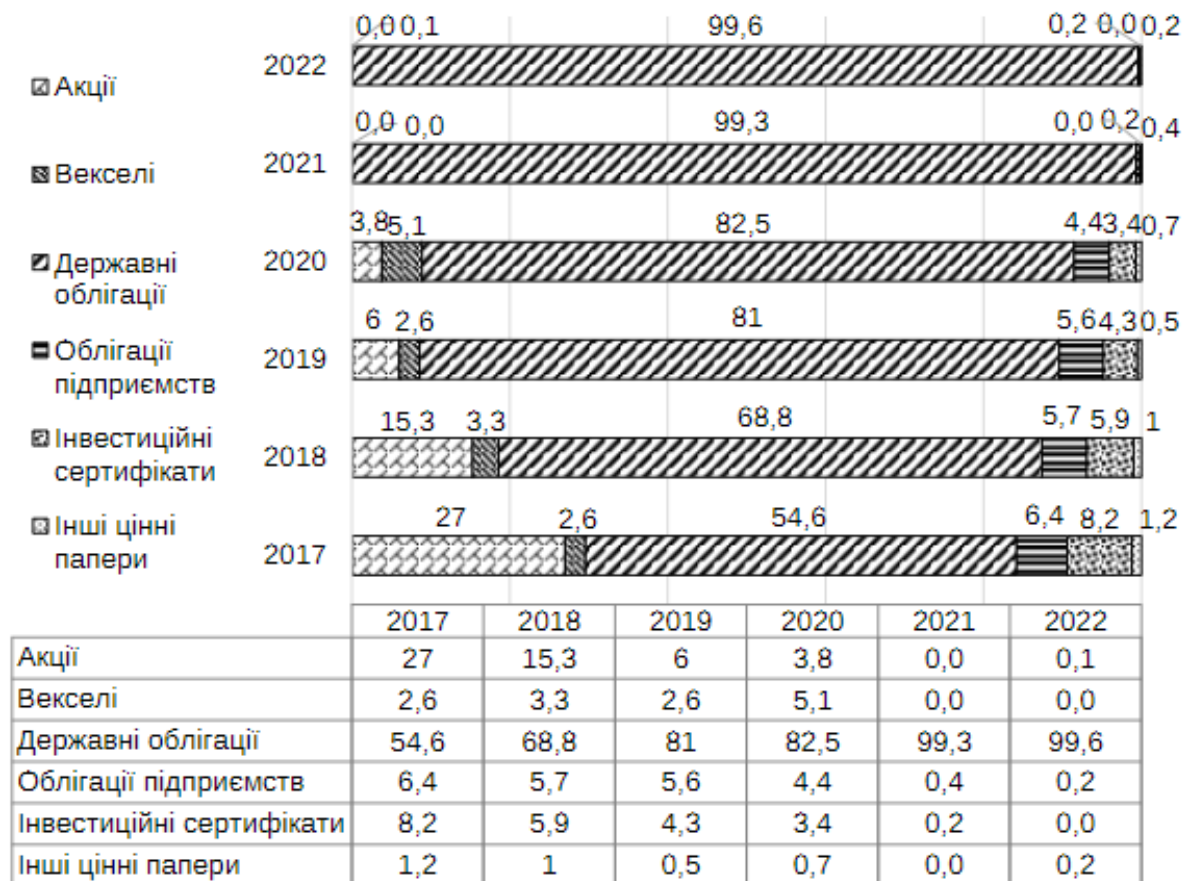

Рисунок 3.8 – Структура торгів на ринку цінних паперів за фінансовими інструментами за 2017–2022 рр., %

Побудовано за даними [55]

З рис. 3.8 видно, що протягом зазначеного періоду спостерігається постійне збільшення частки торгів державними облігаціями порівняно з іншими фінансовими інструментами. З 2017 року цей показник підвищився на 27,9%, досягнувши 82,5% у 2020 році. Водночас, інші цінні папери виявляють тенденцію до зменшення їх частки у загальному обсягу торгів на ринку цінних паперів. Наприклад, частка акцій зменшилася на 23,2%, складаючи 3,8% у 2020 році.

Важливо відзначити, що розвинутий ринок державних боргових цінних паперів створює можливість використання фінансових ресурсів фізичних осіб та інших економічних учасників для забезпечення інвестиційних заходів [56]. Однак для ефективного функціонування даного ринку важливим є виконання наступних умов (рис. 3.9).

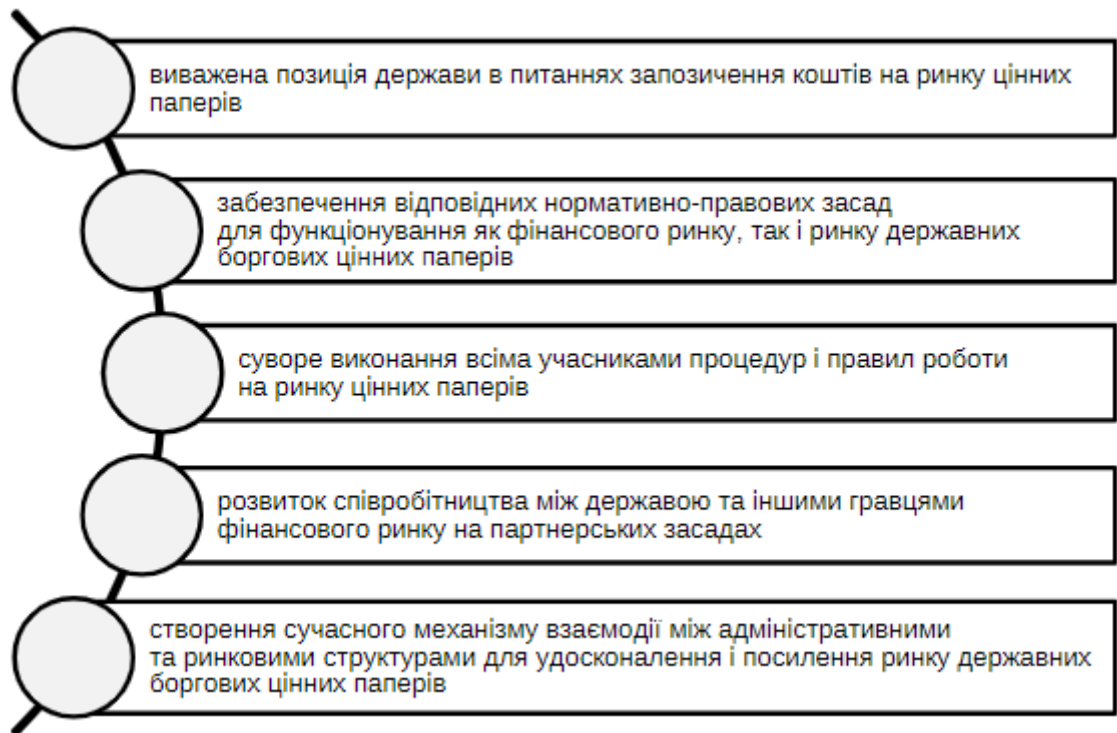

Рисунок 3.9 – Умови ефективного функціонування ринку державних боргових цінних паперів

Побудовано за даними [58]

Слід відмітити, що прогресивний розвиток ринку державних цінних паперів має важливе значення для держбюджету в повоєнні роки. На цьому ринку здійснюється торгівля фінансовими інструментами з різними строками погашення, що дозволяє математично обґрунтувати криву доходності, що стане орієнтиром для всього ринку боргових цінних паперів. Наявність такої кривої доходності державних цінних паперів виступає основою формування адекватного цін на ринку корпоративних цінних паперів. У відсутності ризику, пов'язаного з державними цінними паперами, їх ринкові ціни стають вихідною точкою для побудови кривої доходності, відобразить доходність при нульовому ризику для різних термінів погашення.

Окрім цього, високорозвинений ринок державних боргових цінних паперів виконує важливу роль у регулюванні рівня ліквідності в фінансовому секторі. В умовах зростання економічної активності в повоєнні роки, забезпечення оптимального рівня ліквідності стане складною задачею для

Національного банку України. Так, при відсутності розвинутого ринку державних облігацій, наявність короткострокових фінансових інструментів обмежує доходи банку. Використання лише короткострокових облігацій для вилучення надлишкової ліквідності призводить до підвищення короткострокових відсоткових ставок та спонукає до вкладання у такі облігації. Така ситуація може створити дисбаланс в залученні капіталу на користь короткострокових цінних паперів. У контексті цього, регулювання рівня ліквідності за рахунок емісії середньострокових та довгострокових державних цінних паперів має значно зменшити цей ризик.

Отже, ринок державних цінних паперів відіграє важливу роль у регулюванні дисбалансів щодо структурних елементів державного бюджету загалом та погашення державного боргу зокрема. Державні цінні папери виступають і будуть виступати основним засобом залучення фінансових ресурсів. При ефективному та прозорому використанні дані інструменти можуть позитивно вплинути на інвестиційні процеси в Україні в повоєнний період.

Уряд використовує випуск боргових цінних паперів для впливу на грошовий обіг та регулювання грошової маси в країні. Це слугує як засобом покриття дефіциту державного бюджету, так і методом залучення грошових ресурсів підприємствами та населенням для вирішення різних завдань розбудови економіки. Ефективно використовуючи боргові цінні папери, держава зможе регулювати розвиток економіки шляхом фінансування цільових програм та підтримки соціально важливих установ.

Висновки до розділу 3

У рамках напрямів удосконалення інструментарію управління бюджетними дисбалансами нами, виходячи з аналізу теоретичних засад і практики формування та виконання бюджетів, конкретизовано положення

концепції, яка включає певні складові.

Зокрема, щодо форм управління бюджетними дисбалансами в рамках управління бюджетом. Визначено такі форми: правова (передбачає встановлення норм права та фіксування дій, які мають юридичний зміст та використовуються для прийняття рішень щодо протидії дисбалансам), адміністративна (передбачає прийняття індивідуальних актів управління щодо протидії дисбалансам, не пов'язаних з законодавчими актами), організаційна (передбачає здійснення певних колективних або індивідуальних дій щодо пошуку оптимального організаційного рішення проблеми протидії дисбалансам). Найбільш ефективним буде, якщо задіяти різні рівні управління: державному рівні може бути використана правова форма і законодавчо закріпити механізм протидії бюджетним дисбалансам; адміністративна – на регіональному (районному) рівні з внесенням у стратегії та плани сталого розвитку, організаційна – на рівні територіальних громад, які мають найбільш значну доходну частину бюджетів територій. Наприклад, на рівні регіонів можна запровадити карти їх самодостатності для корегування параметрів їх державної підтримки.

Задіяність цих форм управління націлює на формування політики, механізму та інструментарію протидії бюджетним дисбалансам, що є важливою прикладною проблемою, особливо в умовах воєнного стану.

По-перше, необхідно окреслити предметну область - політика є комплексним продуктом державних органів та органів місцевого самоврядування, який комбінує інструменти різних функціональних політик (на чолі з фіскальною), які направлені на подолання передумов виникнення бюджетних дисбалансів. По-друге, визначено пріоритетні завдання політики – стратегічні, оперативні і тактичні. По-третє, визначено механізми реалізації політики управління (протидії) бюджетним дисбалансам – адміністративний, економічний, фінансовий, інформаційно-аналітичний, а в їх рамках – інструменти з позицій удосконалення.

Виходячи з необхідності запровадження новітньої моделі бюджетно-податкової політики, враховуючи початок вже такого процесу, уточнено інструменти реалізації відповідно її складових як певні заходи, які необхідно реалізовувати Кабінетом Міністрів України спільно з профільними міністерствами.

В якості конкретного інструментарію може бути використано такі, що впливають на розвиток ринку ОВДП (облігацій внутрішніх державних позик), які мають переваги, порівняно з зовнішнім боргом, та активні операції з державним боргом, бо він значно зріс. Наразі ОВДП є ключовим інструментом для залучення фінансових ресурсів. Динаміка розміщення ОВДП на первинному ринку цінних паперів в Україні за 2018-31.07.2023 рр. є позитивною. Наразі ОВДП розміщені під 19,1%. Потребує оптимізації взаємозв'язок трьох складових – дохідність ОВДП, розмір дефіциту державного бюджету, облікова ставка НБУ. Перспективним є і випуск військових облігацій внутрішніх державних позик. Доходи фізичних осіб від інвестування в військові облігації не підлягають оподаткуванню.

Означені в роботі умови ефективного функціонування ринку державних боргових цінних паперів дозволить збільшити внутрішнє фінансування, не збільшувати борг країни, що буде актуальним не тільки у воєнні, але й повоєнні роки.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження щодо інструментарію управління бюджетними дисбалансами дозволило зробити ряд висновків науково-теоретичного та прикладного характеру.

1. Узагальнено теоретичні засади управління бюджетними дисбалансами. Виявлено, що сутність бюджетних дисбалансів полягає в диспропорціях між певними частинами бюджету, проблемності стану кожної з частин, які можна кількісно або якісно оцінити. Дисбаланси є порушенням будови та функціональності бюджетної системи. Характеристиками бюджетних дисбалансів виступають, перш за все, обсяги та динаміка податкових надходжень і видатків. Бюджетні дисбаланси є властивістю ринкової економіки, це основа їх природи, об'єктивно існуюча реальність. Рівновага є лише тимчасовим станом бюджету. За природою бюджетні дисбаланси відображають суперечність між зростаючими державними потребами і обмеженими ресурсами. Крайньою формою їх прояву є кризові явища.

Отримало розвиток шляхом уточнення поняття бюджетних дисбалансів як всіх існуючих проявів кількісної невідповідності між доходною та видатковою частинами бюджетів, непропорційності в структурі кожної з них, які створюються через розходження положень податкової та бюджетної політик. Дисбаланс проявляється через вертикальні та горизонтальні зв'язки бюджету. Звідси види дисбалансів: вертикальний – розбіжність між обсягами фінансових ресурсів певного рівня влади, з обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенцій між різними рівнями влади; горизонтальний – розбіжність між обсягами фінансових ресурсів певного рівня влади, зокрема, однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня, тому обсягу завдань, які на них покладаються і які забезпечуються іншими територіальними одиницями цього ж рівня.

Управління бюджетними дисбалансами базується на механізмі, заснованому на фінансовому вирівнюванні бюджету, коли усуваються вертикальні і горизонтальні дисбаланси шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи. Зокрема, при горизонтальному вирівнюванні можливим є застосування універсальних трансфертів між місцевими бюджетами відповідно до визначених критеріїв потреби у коштах.

2. На засадах фактичного статистичного матеріалу встановлено реалії формування і виконання державного та територіальних бюджетів в умовах воєнного стану. Формування бюджету закладено в Законі України, зокрема «Про Державний бюджет України на 2022 рік», а виконання вже відбувалося в воєнних умовах, які спричинили зниження ВВП на 30%, зростання індексу споживчих цін на 27%, скорочення обсягів економічної діяльності, значний бюджетний дефіцит та зростання державного боргу.

У 2022 році Державний бюджет України отримав 1787,4 млрд грн, що на 37,8 % більше, ніж за 2021 рік, і більше, ніж заплановано. Перевиконання обумовлено надходженнями від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. Структура доходів значно змінилася в воєнний рік: податкові надходження – 53,1%, неподаткові – 19,4%, офіційні трансфери – 26,9%, з них гранти – 21,7%. Надходження за статтями доходу теж змінилися і через уведені пільги, і від’ємні значення по окремих, зокрема мита, як свідчить щомісячна динаміка. У 2023 році доходна частина запланована в меншому розмірі – на 223,7 млрд грн.

Видатки Державного бюджету України за 2022 рік становили 2705,4 млрд грн, що на 81,4%, більше ніж за 2021 рік. Однак план не виконано на 331,6 млрд грн. Видатки направлені на оборону (42,2%), соціальний захист та забезпечення (16,4%), громадський порядок, безпеку та судову владу (15,7%), що є оправданим в умовах війни. У 2023 році заплановано видатки менше і плану, і факту 2022 року.

3. Виявлено, що для усунення бюджетних дисбалансів як інструмент обрано зменшення його дефіциту за рахунок зменшення видатків.

Дисбаланс доходів і видатків є очевидним і за даними територіальних бюджетів. Так, у 2022 році доходи місцевих бюджетів становили 555,1 млрд грн, з них основними є податкові надходження – 70,9% (з них 49% – податок на доходи фізичних осіб) і трансферти – майже 25%. Збільшення доходів обумовлено податковою новацією – з 2022 року введено єдиний податок, крім того, значним є і ПДФО від військових, а також збільшення нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів – з 60% до 64%.

Щодо подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів та фінансового вирівнювання в 2022 році зроблено наступне: змінено дизайн формування й реалізації бюджетної політики; здійснено значне корегування бюджетних показників (14 разів вносилися зміни); пошук додаткових джерел і механізмів наповнення бюджету та інше. Але розмір дефіциту в 2022 році є значним. У бюджеті 2023 року заплановано дефіцит в 20,6% від валового внутрішнього продукту. За прогнозом у 2025 році – 100% ВВП.

Як інструмент протидії дисбалансам використано трансферти до бюджетів нижчого рівня, через це найбільше зросли доходи територіальних громад, обласні бюджети – незначно, а районні – зменшилися. Значною є різниця і по регіонах, і по окремим громадам. Тут головне – мати аналітичну базу достатньої глибини щодо усунення дисбалансів, зокрема щодо зовнішнього, і внутрішнього фінансування. Зовнішнє фінансування збільшує борг, тому треба сконцентруватися на внутрішньому.

4. Конкретизовано концептуальні положення управління бюджетними дисбалансами. Зокрема, в рамках управління бюджетом встановлено форми управління бюджетними дисбалансами, такі як правова, адміністративна, організаційна. На державному рівні з використанням правової форма буде законодавчо закріплено механізм протидії бюджетним дисбалансам. Адміністративна форма може бути використана на регіональному (районному) рівні через внесення інструменти протидії дисбалансам у стратегії та плани сталого розвитку, а організаційна форма – на рівні територіальних громад, які мають найбільш значну доходну частину бюджетів територій. Так, на рівні

регіону можна запровадити карти їх самодостатності для корегування параметрів їх державної підтримки.

Ці форми управління націлюють на формування політики, механізму та інструментарію протидії бюджетним дисбалансам, що є важливою прикладною проблемою, особливо в умовах воєнного стану. Щодо цієї політики, по-перше, окреслено її предметну область як комплексний продукт державного управління та місцевого самоврядування, який комбінує інструменти різних функціональних політик (на чолі з фіскальною), направлені на подолання передумов виникнення бюджетних дисбалансів. По-друге, визначено пріоритетні завдання політики – стратегічні, оперативні і тактичні. По-третє, визначено механізми реалізації політики управління (протидії) бюджетним дисбалансам – адміністративний, економічний, фінансовий, інформаційно-аналітичний, а в їх рамках – інструменти з позицій удосконалення.

Уточнено інструменти реалізації новітньої моделі бюджетно-податкової політики, відповідно її складових, як певні заходи, які необхідно реалізовувати Кабінетом Міністрів України спільно з профільними міністерствами.

5. Визначено підходи до удосконалення інструментарію управління бюджетними дисбалансами в умовах воєнного стану. Так, у якості інструментарію можуть бути використано такі, що впливають на розвиток ринку ОВДП для залучення внутрішнього фінансування та активні операції з державним боргом, бо він значно зріс. Динаміка розміщення ОВДП на первинному ринку цінних паперів в Україні за 2018-31.07.2023 рр. є позитивною. Наразі ОВДП розміщені під 19,1%. Потребує оптимізації взаємозв'язок трьох складових – дохідність ОВДП, розмір дефіциту державного бюджету, облікова ставка НБУ. Перспективним є і випуск військових облігацій внутрішніх державних позик, тим більш що доходи фізичних осіб від інвестування в військові облігації не підлягають оподаткуванню.

Означені підходи дозволять збільшити внутрішнє фінансування, не збільшувати борг країни, що буде актуальним не тільки у воєнні, але й повоєнні роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щетілова Т.В. Оцінка глобальних дисбалансів у розвитку макроекономічних систем. *Основи економіки, управління та права*. 2012. № 6. С. 106–111.
2. Шумська С. Фінансова рівновага та фінансові дисбаланси. В кн.: *Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні* : кол. моногр. / за ред. д-ра екон. наук Скрипниченко М.І.; НАН України,. Київ: ДУ Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2015. 544 с.
3. Кравчук Н. Глобальні фіскальні розриви і дисбаланси: інституційні та дистрибутивні ефекти. *Світ фінансів*. 2012. № 4. С. 73-92.
4. Козюк В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. *Вісник НБУ*. 2007. № 4. С. 34–39.
5. Мельник Т., Касянок К. Ідентифікатори фінансових дисбалансів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016, 5. С. 5–15.
6. Новосьолова О. С. Економічна природа фінансових дисбалансів та їх вплив на макроекономічну динаміку. *Молодий вчений*. 2016, 3. С. 138– 142.
7. Дорош В.Ю., Косинський І.М. Європейські імперативи вирівнювання фінансових дисбалансів територій. *Економічний форум*. 2015. № 2. С. 272–280.
8. Чапкова С. Питання роботи органів місцевої влади. В кн. *Державні фінанси: Теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі*: К., Основи, 2008. С. 497–499.
9. Деркач М.І. Сучасна державна політика у сфері подолання статичного й динамічного дисбалансів місцевих бюджетів. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 55–64.
10. Рогач О.І. Світові фінанси: посилення нестабільності та глобальних

дисбалансів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012, 111(2). С. 12–19.

11. Резнікова Н.В., Відякіна М.М. Роль золота в подоланні фундаментальних дисбалансів сучасної фінансової архітектури. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2013, 1. С. 283–289.

12. Іващенко О. А. Потоки капіталу в контексті проблеми платіжних дисбалансів: аналіз теоретичних засад та практичних моделей. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013, 112(2). С. 95–101.

13. Крючкова І. В. Дисбаланси доходів і витрат в інституційних секторах економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2014, 3. С. 20–31.

14. Коляда Т. А. Бюджетна стратегія як інструмент подолання структурних дисбалансів дохідної частини бюджету України. *Фінанси України*. 2014, 5. С. 61–73.

15. Біль Д. Бюджетна політика держави. *Журнал європейської економіки*. 2012. Т. 3. № 1. С. 5–15.

16. Корнеєв М. В. Забезпечення розвитку фінансового сектору у контексті попередження дисбалансів руху фінансових ресурсів в економіці. *Агросвіт*. 2015. № 11. С. 57–60.

17. Коверга С. В., Прищенко О.С. Причини, прояви та наслідки дисбалансів у функціонуванні промислових підприємств. *Маркетинг інновацій та інновації в маркетингу*: збірн. тез дод. VII Міжнар. наук-практ. конф. (26-28 вересня 2013 р., м. Суми). Суми: ТОВ “ДД “Папірус”, 2013. С. 134–135.

18. Коверга С. В. Розвиток категоріального апарату системи збалансованого функціонування та розвитку економічних систем. *Сучасний науковий вісник*. Серія: Економічні науки, управління. 2012. 23 (135). С. 85–91.

19. Дедушев І. Бюджетна політика: поняття та завдання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. Том 2. № 77. С. 37–41.

20. Канева Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2022. № 144(4). С. 98–109.

21. Фінансово-економічний словник / кол. авт.: О.С. Юнін, О.О. Круглова, М. О. Са-вельєва та ін. Дніпро: Біла К. О, 2018. 164 с.
22. Штефан Л.Б. Аналіз бюджетного дефіциту в Україні та його соціально-економічні наслідки. Економіка та суспільство: Електронне видання. 2022. Вип. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1573/1514>.
23. Пасічний М.Д. Бюджетний дефіцит у системі фінансової політики України. *Вісник ДДФА: Економічні науки*. 2014. №1 (31). С. 137–144.
24. Долозіна І. Л. Сутність та класифікація податково-бюджетних дисбалансів. *Вісник Східноукраїнського університету імені Володимира Даля*. 2017. № 6 (236). С. 89–93.
25. Olivera, Julio G. H. Money, Prices and Fiscal Lags: A Note on the Dynamics of Inflation. *Quarterly Review*. Banca Nazionale del Lavoro. 196720. P. 258–267.
26. Tanzi, V. Inflation, Lags in Collection, and the Real Value of Tax Revenue. *Staff Papers*. 1977. Vol. 24, March. P. 154–167.
27. Савченко Ю. М. Фіскальні дисбаланси та методичні підходи до їх оцінки. *Бізнесінформ*. 2021. № 6. С. 219–228.
28. Дем'янишин В. Сучасні вектори реформування управління державними фінансами в умовах модернізації фінансового механізму та фінансової системи України. *Світ фінансів*. 2021. № 2 (67). С. 51–65.
29. Сибірянська Ю.В. Управління доходами бюджету та напрямки його вдосконалення в Україні: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". Київ, 2009. 303 с.
30. Биховченко В.П. Управління видатками державного бюджету України. *Економічний вісник*. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2020. Вип. 4. С. 13–24.
31. Винниченко Н.В. Система управління бюджетом: наукові основи, сучасні тенденції, світовий досвід. Суми: Сумський державний університет, 2017. 374 с.

32. Хомутенко А. В. Методичний інструментарій управління державними фінансами. *Проблеми економіки*. 2018. № 2 (36). С. 350–356.
33. Кравченко О. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електронний журнал. 2009. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=56>.
34. Державне управління: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова), К.О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
35. Гбур З. В. Інструменти державного управління економічною безпекою держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 1. С. 93-97.
36. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 3, ст.12. Документ 1928-IX. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
37. Держбюджет 2022: виконання в умовах повномасштабної війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavnyy-byudzhety-ukrayiny-2022-roku-vykonannya-v-umovakh>
38. Виконання бюджету-2022: головні підсумки року. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html.
39. Бюджет 2022 року. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538
40. Бюджет 2023 року URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582
41. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень–грудень 2021-2022 років: звіт Державної казначейської служби України від 25.01.2023 р.
42. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України. Документ 2710-IX. Редакція від 22.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
43. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105>.

44. Країна живе в борг. Як США та ЄС закривають діри в українському бюджеті. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/3/702854/>
45. Долозіна І.Л. Механізми протидії податково-бюджетним дисбалансам в розвитку субнаціональної ланки публічних фінансів України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. 36, ч. 2. С. 169–172.
46. Податкова реформа в Україні 2022 – світовий досвід та українські особливості. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/787393.html>.
47. Оцінка дисбалансів у бюджетній сфері та шляхи їх подолання: Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ocinka-disbalansiv-u-byudzhetniy-sferi-ta-shlyakhi-ikh-podolannya>.
48. Іванова О.Ю. Теоретико-методичні аспекти оцінки рівня самозабезпеченості регіону. *Зб. наук. праць Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2015. Вип. 7. С. 570-573.
49. Фінансовий ринок: підруч.: у 2-х т. / кер. авт. кол. і наук. ред. Ю.М. Коваленко. Ірпінь: УДФСУ, 2018. Т. 1. 442 с.
50. Богріновцева Л., Ключка О. Особливості розвитку ринку державних боргових цінних паперів України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2629/2547>.
51. Кремень О., Швидка В. Військові облигації як інструмент фінансування видатків державного бюджету України в умовах воєнного часу. *Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7 жовтня 2022 року)*. Київ: КНУТД, 2022. С. 98–100.
52. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. у редакції від 03.01.2023 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
53. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.
54. Державний борг та гарантований державою борг. Офіційний сайт

Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>.

55. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua>

56. Вергелюк ЮЮ. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2022. № 24(52). С. 84–89.

57. Інноватика на фінансових ринках: монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. С.В. Онишко. Ірпінь: УДФСУ, 2018. 466 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Виконання Державного бюджету України щодо сфери державного боргу
в 2021-2022 роках

Показник	2021 р.	2022 р.	Зміни	
			+/-	%
1. Запозичення до державного бюджету, млрд грн, у т. ч.:	618,2	1309,1	690,9	111,8
- внутрішні позики	410,1	696,9	286,9	70,0
- зовнішні позики	208,1	612,2	404,1	194,2
2. Погашення держборгу, млрд грн, у т. ч.:	441,1	448,6	7,5	1,7
- за внутрішніми зобов'язаннями	343,5	401,9	58,4	17,0
- за зовнішніми зобов'язаннями	97,6	46,6	-51,0	47,7
3. Видатки на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами, млрд грн	155,7	157,9	2,2	1,4
4. Обсяг державного та гарантованого боргу України, млрд грн / млрд дол. США, у т. ч.:	2672,02 / 97,95	4071,68 / 111,34	1399,66 / 13,39	52,4
- державний та гарантований державою зовнішній борг	1560,42 / 57,2	2610,95 / 71,4	1050,53 / 14,2	67,3
- частка в загальному та гарантованому державою обсязі боргу в національній валюті, %	58,40	64,12	5,72	-
- державний та гарантований державою внутрішній борг	1111,6 / 40,75	1460,74 / 39,95	349,14 / -0,8	31,4
- частка в загальному та гарантованому державою обсязі боргу в національній валюті, %	41,60	35,88	-5,72	-